

Lokalne konsultacije sa civilnim društvom
o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o
ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u
bivšoj Jugoslaviji (REKOM)

Potrebe i očekivanja žrtava, društva i tranziciona pravda

26.06.2009.

Hotel „Dukagjini“, Peć

Organizator: Syri i vizionit, Priština

Program

- 10:00 – 10:15 **Otvaranje Skupa**
Moderator: Veton Mujaj, Oko vizije, član Koalicije za osnivanje REKOM
- 10:15 – 11:45 **Potrebe i očekivanja žrtava i tranziciona pravda**
Bekim Blakaj, Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo
Moralna, materijalna i zakonska podrška
Tranziciona pravda i glas žrtava
- Diskusija učesnika
- 11:45 – 12:00 **Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Veton Mujaj, Oko vizije
- 12:00 – 12:15 Pauza
- 12:15 – 13:00 **Predstavljanje inicijative za osnivanje REKOM**
- **Cilj i tok konsultacija**
 - **Zašto REKOM?**
- Salem Čorbo**, Udruženje “Povratak i održivi opstanak“, BeH
Valdete Idrizi, članica Koordinacijskog Veća Koalicije za REKOM
- Diskusija učesnika

- 13:00 – 14:00 **Prikazivanje filma *Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji***
- Diskusija učesnika
Moderatorka: **Besarta Vasija**, Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo
- 14:00 – 15:00 **Zaključne reči: Komentari i predlozi**
Evaluacija i preporuke
Moderatorka: **Besarta Vasija**
- 15:00 Ručak

Učesnici

1	Agim Gashi	Jedinica za ljudska prava, Klina
2	Ardiana Begolli	Udruženje invalida paraplegičara, invalida rada u Peći
3	Arton Krasniqi	NVO <i>Zana</i> , Klina
4	Atdhe Berisha	NVO <i>Kalaja</i> , Peć
5	Atifete Bytyqi	Udruženje <i>Porodica i nada</i> , Klina
6	Blendi Hoda	NVO <i>Prosperitet</i> Đakovica
7	Elbert Krasniqi	Omladinski odbor, Peć
8	Gazmir Raci	<i>Pro Peace Platform</i> , Priština
9	Gjylfidane Morina	NVO <i>Mi smo deo sveta</i>
10	Hajdin Balaj	Udruženje ratnih veterana, Klina
11	Halil Blakaj	Udruženje ratnih veterana, Istok
12	Ilirijana Hoti	NVO <i>Medica</i> , Đakovica
13	Imer Zikollaj	NVO <i>Piramida</i> , Istok
14	Lale Grabanica	NVO <i>Elena Gjika</i> , Klina
15	Lamir Rugova	NVO <i>Fahri Vraniqi</i> , Đakovica
16	Lendrit Qeli	NVO <i>Prosperitet</i> , Đakovica
17	Lize Marku	NVO <i>Indira</i> , Klina
18	Lulzim Arapi	Udruženje za psiho-socijalnu pomoć deci i porodicama, Đakovica
19	Miradije Gashi	NVO, <i>Venera</i> , Peć
20	Nora Dobruna	NVO, <i>Sigurni dom</i> , Đakovica
21	Pren Mrashi	Udruženje ratnih veterana, Peć
22	Zeqir Mehmetaj	Radio Fontana
23	Rexhë Mulaj	NVO <i>Vizioni 02</i> , Istok
24	Sabrije Zeqaj	<i>Hendikos</i> , Peć
25	Safete Gacaferri	NVO, <i>Život</i> , Dečane
26	Sami Topalli	Romska, Aškalijska i Egiščanska NVO za ljudska prava, Đakovica
27	Sanije Hasanaj	NVO <i>Alma</i> , Peć
28	Shasimete Selimaj	Ženska nvo, <i>7 septembar</i> , Peć
29	Shkumbin Hyseni	NVO, <i>Tides</i> , Dečane Udruženje ratni veterana,
30	Veton Berisha	Programa za civilno pravo na Kosovo, Peć

31	Vigan Husaj	NVO, <i>Arti</i> , Peć
32	Vllaznim Krasniqi	NVO, <i>Inicijativa za mir i jedinstvo</i> , Peć
33	Vlora Sadikaj	<i>Handi Kos</i> , Peć
34	Zyrafete Rushaj	NVO, <i>Jeta</i> , Peć

Organizatori i uvodničari

1	Salem Ćorbo	Povratak i održivi opstanak, Bosna i Hercegovina
2	Veton Mujaj	<i>Oko vizije</i> , Peć
3	Valdete Idrizi	<i>Comunity Building Mitrovica</i> , Mitrovica
4	Bekim Blakaj	Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo
5	Besarta Vasija	Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo
6	Dukagjin Nishiqi	<i>Oko vizije</i> , Peć
7	Naser Lajqi	<i>Oko vizije</i> , Peć
8	Qenan Bardhaj	<i>Oko vizije</i> , Peć
9	Vlora Latifi	<i>Oko vizije</i> , Peć
10	Zana Latifi	<i>Oko vizije</i> , Peć

Posmatrači

1	Elvane Gjakova	Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, Peć
2	Driton Bakraçi	International Civilian Office - Peć
3	Haxhi Neziraj	Opština Peć, Peć
4	Sabahate Qarkadiu	Opština Peć, Peć
5	Remzije Maloku	Opština Klina, Klina
6	Sanije Mavraj	Opština Istok, Istok
7	Artan Kastrati	Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, Peć

Otvaranje skupa

Govornik: Veton Mujaj

Veton Mujaj: Članovi porodica palih, pripadnici opština ICO-a i predstavnici međunarodnih organizacija i medija, dobro došli, na susretu realnom i mi ćemo početi, mada se očekuje da u medjuvremenu stižu i ostali učesnici. Okupili smo se danas ovde, u Peći, u nastavku mnogih susreta koji se održavaju ne samo na nivou Kosova nego tako reći i u svim prostorima bivše Jugoslavije. Ideja je da budemo zajedno sa vama, ne radi nekog šireg aspekta, nego da bi pridobijali mišljenja o svemu tome što se smatra da možemo zajednički u buduće učiniti. Dakle, imamo ideju da zajednički sa vama raspravljamo o potrebama u kontinuitetu, koje će u mnogome zavisiti upravo na rasvetljavanju činjenica i potreba sa kojima ćemo se u narednim godinama suočavati.

Pre nego što ćemo početi sa opštim tokom ljudi i trajnim razgovorima, ja ću vam u par reči pojašnjavati šta ćemo u toku današnjeg dana uraditi. Nakon prezentacije svih učesnika, mi ćemo

nastaviti sa jednom tematikom o potrebama i očekivanjima kosovskog društva i o tranzicionoj pravdi. Medjutim, sve teme i deo panela će biti kratki, jer ćemo se potruditi da ostavljamo više prostora diskutantima, odnosno, svaka od tema će biti kratka. Nakon prve diskusije, pojašnjavaćemo određena iskustva u svetu u odnosu na formiranje raznih komisija. Imaćemo kraću kafe pauzu i nakon toga ćemo imati određena iskustva, ideje zašto je došlo do inicijative i kako se razmišlja, kako se razgovara u ovom procesu kako bi sa vaše strane ovaj proces bio dopunjen u odnosu na Rekom. Sa nama će biti podržavaoci iz Bosne, domaća iskustva sa Kosova i nakon kratkih razgovora od strane panelista, ponovo će ostati prostora da i vi iznosite vaše stavove i imaćemo takodje prikazivanje jednog filma u popodnevnom delu i nastojaćemo da koliko koliko na kraju susreta izvedemo određene zaključke o mogućim daljem toku našeg rada i zajednički ćemo imati jedan koktel. To bi, dakle, bilo ono sa čime ćemo se danas suočavati da pridobijamo više ideja. Sve je u vašem delu i zavisi od potreba i vidjenja svake organizacije učesnika. Prvo bi hteo da se svi predstavimo, počev od naših panelista i dao bi im reč i po mogućnosti ukratko odakle dolazite, ime, prezime, organizaciju koju predstavljate i ukratko očekivanja od ovog susreta. Počela bi od vas, gospodja Valdete. Hvala.

Valdete Idrizi: Ja sam Valdete Idrizi. Dolazim iz Mitrovice. Dolazim iz organizacije, nevladine organizacije Community Building Mitrovica, sa sedištem u Mitrovici. Istovremeno sam i član koordinacione grupe za koaliciju inicijative, regionalne inicijative za utvrđivanje ratnih činjenica u Jugoslaviji. Drago mi je što sam u Peći, i što vidim određene ljude koje sam i ranije sreća i saradjivali smo u raznim oblastima. Ja danas očekujem od svih nas da budemo otvoreni u diskusijama, da iznosimo sva pitanja, nejasnoća, sugestije, dakle da budemo slobodni u tome jer je ovo jedan proces i u procesu može biti i puno grešaka ako nosimo te rezerve sa sobom. Tako da se nadam da ćemo svi biti otvoreni i da koristimo ovaj što i da zajednički razgovaramo i da delimo informacije. Izvinite što sam malo duže govorila.

Bekim Blakaj: Dobar dan. Ja sam Bekim Blakaj. Rukovodilac sam kancelarije Fonda za humanitarno pravo na Kosovu. Organizacija koja je bila inicijator ideje o osnivanju jedne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Meni je drago što sam ovde jer mislim da sam u mom mestu. Ja potičem iz Istoka, ali u svakom slučaju da vas ne zamaram, očekujem da danas imamo jednu otvorenu diskusiju i budući da ću prezentirati o potrebama žrtava, prvo da čujemo koje su te potrebe žrtava i nadam se da ćemo imati neku ideju ili dobru preporuku iz ove današnje debate. Hvala.

Veton Mujaj: Ja sam Veton Mujaj, iz organizacije Oko vizije u Peći. Pridružili smo se ovoj ideji kako bi počeli sa zajedničkim istraživanjem za nastavak rada i nadamo se da će mnogi elementi izaći kao potreba iz ovog susreta.

Salem Čorbo: Ja sam Salem Čorbo. Izvršni direktor udruženja Povratak u Bijeljini. U Bosni i Hercegovini, i bavim se već duže vremena svim pitanjima, aspektima civilnih žrtava rata i nadam se da ću danas imati prilike da čujem iskustva i probleme koje su te oblasti, prisutne ovde, pre svega u ovom kraju Kosova.

Besarta Vasija: Dobar dan. Ja sam Besarta Vasija iz Fonda za humanitarno pravo u Prištini. Ja sam koordinator za Kosovo, Koalicije za osnivanje regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim kršenjima ljudskih prava u zemljama bivše Jugoslavije.

Atdhe Berisha: Ja vas pozdravljam. Ja sam Atdhe Berisha iz Peći, nvo Kalaja, i istovremeno sam član porodice osam ubijenih u toku zadnjeg rata.

Lulzim Arapi: Ja sam Lulzim Arapi. Predstavljam jedno udruženje koje se bavi mentalnim zdravljem. Udruženje za psiho-socijalni, socijalnu pomoć dece i porodica. Utoku zadnjih godina

imam znatno iskustvo sa radom osoba koje su doživeli gubitak i hteli bi da danas učinimo korak dalje ka miru.

Sami Topali: Ja sam Sami Topali nvo za ljudska prava. Očekujem od ove debate da se opširno upoznajemo o daljem stanju.

Lale Grabanica: Lale Grabanica, nezavisno udruženje Elena Gjika, pozdravljam inicijativu Rekoma i nadam se da ćemo u tom pravcu raditi.

Miradije Gashi: Ja sam Miradije Gashi. Dolazim iz nevladine organizacije Venera. Bavim se knjigovodstvenim i finansijskim poslovima.

Sanije Hasanaj: Ja sam Sanije Hasanaj. Dolazim iz udruženja Alma. Drago mi je što sam ovde i nadam se da ćemo dobiti odgovarajuće informacije.

Vllaznim Krasniqi: Pozdravio sam Vllaznim Krasniqi iz organizacije Inicijativa za mir i jedinstvo.

Blendi Hoda: Pozdrav. Ja sam Blendi Hoda. Pripadam zajednici Egipćana i predstavljam nevladinu organizaciju Prosperitet koja ima za cilj senzibilizaciju i osveščivanje Roma, Aškalija i Egipćana.

Shkumbin Hyseni: Pozdrav. Ja sam Shkumbin Hyseni iz organizacije Tides. Iz ovog susreta očekujem da imamo jasan pregled porodica iz slučajeva koji su u najteži i najveće pogodjeni od rata i u odnosu na posledice koje su pretrpeli u ratu.

Shasimete Selimaj: Ja sam Shasimete Selimaj. Dolazim iz organizacije Sedmi Septembar. Pozdravljam ovu veoma značajnu inicijativu. Hvala.

Sabrije Zeqaj: Ja sam Sabrije Zeqaj. Regionalni menadžer organizacije Hendikos koja radi sa licima sa ograničenim sposobnostima. Ova organizacija ima za cilj pomoć i blagostanje lica sa ograničenim sposobnostima i radi integracije ovih lica u svim oblastima života. Sa ovog susreta svako ko je pretrpeo i za rata ima i lica sa ograničenim sposobnostima, očekujem da dobijemo veći broj informacija sa ovog susreta.

Imer Zikollaj: Ja sam Imer Zikollaj. Dolazim iz Istoga, iz organizacije Piramida. Danas, odnosno ideja za organizovanje ovih konsultacija je veoma umesna i čestitam organizatorima na tome. Pozdrav.

Arton Krasniqi: Ja sam Artan Krasniqi i predstavnik sam nvo-a Zana, iz Klina, udruženje koje se uglavnom i uopšte bavi promocijom ljudskih prava i sloboda.

Lamir Rugova: Dobar dan, pozdravljam sve. Ja sam Lamir Rugova. Dolazim iz nvo-a Fahri Vraniqi, Djakovica. Pozdrav svima.

Rexhë Mulaj: Ja sam Rexhë Mulaj. Dolazim iz multietniče organizacije Vizija 02 iz Istoka. Sa ovog susreta očekujem dobre preporuke i zajednički razgovor. Hvala vam puno.

Atifete Bytyqi: Pozdrav. Ja sam Atifete Bytyqi iz Kline. Dolazim iz, udruženja Porodica i nada i moja je aktivnost u odnosu na porodice koje imaju nestala lica u opštini Klina.

Halit Blakaj: Pozdrav svima. Ja sam Halit Blakaj. Predstavnik sam organizacije Veterana oslobodilačke vojske Kosova.

Pren Marashi: Pozdrav svima. Pren Marashi iz organizacije ratni veterani OVK-a u Peći. Iskreno, očekujem sa ovog susreta da sva ova udruženja pre svega organizatori, da glavna odgovornost, sa ovog susreta bude, pre svega državne institucije, pritisak u odnosu na institucije i vladu Srbije, jer je jedina vlada koja ne saradjuje u vezi sa ovim i verujemo da ćemo u toku debate o tome više govoriti.

Elbert Krasniqi: Dobar dan. Elbert Krasniqi iz omladinskog odbora u Peći. Očekujemo da imamo zajednički stav.

Nora Dobruna: Nora Dobruna, nvo Sigurna kuća. Očekujemo razmenu iskustva i dobijanje novih činjenica i argumenata o ovoj temi.

Ilirijana Hoti: Ilirijana Hoti. Pravnica pri udruženja Medika Kosova u Djakovici koji je osnovano 1999. godine, u cilju podržavanja psiho-socijalne pravne i ginekološke, traumatiziranih žena koje su doživele bilo koji vid nasilja.

Remzije Maloku: Ja sam Remzije Maloku, koordinatorka jedinice za ljudska prava i zvaničnica za podnopravno pravnost Klina.

Sanije Mavraj: Sanije Mavraj, koordinator kancelarije za ljudska prava u Istoku.

Haxhi Neziraj: Haxhi Neziraj. Predsednik komisije za nestala lica i u ime predsednika gospodina Ali Besija pozdravljam ovaj skup.

Driton Bakraçi: Driton Bakraçi, iz međunarodne civilne kancelarije u Peći.

Elvane Gjakova: Elvane Gjakova, pravni savetnik pri programu za civilna prava u Peći. Danas predstavljamo istovremeno i UNHCER.

Artan Kastraiti: Artan Kastraiti, organizacije program za civilna prava u Peći, zajedno sa koleginicom.

Hajdin Balaj: Hajdin Balaj iz Kline. Predsednik organizacije ratnih veterana. Pozdravljam vas sve.

Aver Hysaj: Aver Hysaj, direktor za obrazovanje i kulturu u Peći.

Blendi Hoda: Blendi Hoda, iz Djakovica.

Vigan Husaj: Vigan Husaj iz Peći.

Veton Mujaj: Hvala na predstavljanju. Verujem da je veliki broj organizacija i raznolikost tema. Možda ćemo imati i sveobuhvatni preporuke u skladu sa sastavom. Hvala na učešću, jos jednom. Pre nego što ćemo nastaviti sa panelistima, zamolio bih da u trenutku kada počinjete sa diskusijom, da se svaki predstavlja ponovo i da malo sporije govori zbog prevoda. Reč bih sada dao Bekimu Blakaji, iz Fonda za humanitarno pravo na Kosovu na temu potrebe, očekivanja kosovskog društva i tranziciona Pravda. Bekim izvoli.

Potrebe i očekivanja žrtava i tranziciona pravda

Govornik: Bekim Blakaj

Bekim Blakaj: Hvala Veton. Na početku, želim još jednom da se zahvalim Vetonu na ovo organizovanje, odnosno, njegovoj organizaciji, Oko vizije i svima vama prisutnima, organizacijama veterana rata, organizacijama koje se bave žrtvama. Meni je drago što medju nama vidim takve organizacije i verujem da ćemo od njih dobiti dobre preporuke kako bi delovali u buduće u odnosu na rehabilitaciju žrtava. Takodje pozdravljam sve učesnike, bilo u svojstvu monitora ili aktivnih učesnika ovih konsultacija. Kao što je Veton naglasio na početku, ja ću biti veoma kratak, jer očekujem da ćemo imati jednu debatu i da ćemo izvesti i veći broj novih ideja, kako se u buduće suočavati. Ipak ću reci par reči, mada imam jedno osmogodišnje iskustvo u radu sa žrtvama, ratnim žrtvama. Ja mislim da medju nama ima ljudi koji su pogodjeni, koji predstavljaju žrtve rata i očekujem od njih da uzimaju reč i da daju njihove preporuke. U svakom slučaju verujem da, svi vi znate da i deset godina nakon završetka rata, ubijeni, pali ili nestali na Kosovu, nisu dobili odgovarajući tretman, odnosno, tretiranje. Svakog dana oni ostaju sami, odnosno, usamljeni. Jednom godišnje se održava jedna komemoracija i to je sve. Toliko govore što nije regulisan njihov zakonski status. Još uvek nemamo zakon o nestalim licima. Kod nas vrlo često dolaze žalbe od raznih strana, od strane članova porodice nestalih i oni još uvek ne mogu da ostvaruju njihova zakonska prava, odnosno na svojinu, ne mogu dobiti lična dokumenta zbog toga

što jos uvek nemamo zakone o nestalim licima. Ratni veteran, verujem da cenjeni gost Salem Čorbo, može nam ispričati o iskustvima u Bosni. Žao nam je što nemamo nikoga iz Hrvatske, ali informacije kojima ja raspolazem u tim zemljama, njihov status je daleko bolje uredjen i nemaju samo jednu asistenciju pomoći i izvinjavam se što se tako izražavam, dakle, odgovarajuću materijalnu pomoć, nego oni imaju njihove penzije sa kojima mogu dostojanstveno živeti, dok kod nas toga nema. U toku mog rada na terenu, naišao sam, i mogu reći da je to činjenica. Porodice koje su pogodjene ratom, većina njih su u teškom materijalnom stanju. To je taj sloj koji se kategorizuje kao krajnje siromaštvo i ja mislim da naše institucije nisu dovoljno radile za ove grupe pogodjene od rata. Šta je učinjeno za pravdu prema njima? Dovoljno je jednu činjenicu izneti. Do sada na Kosovu, od strane Kosovskog pravosudja, svega dva slučaja za ratne zločine su dobili svoj konačan oblik, što znači da je proces završen. Od onih procesa započetih u međjuvremenu, optuženi za zločine su oslobođeni, pobjegli i iz zatvora, kažnjavani su, ali Vrhovni sud je te predmete vratio na ponovni postupak, a žrtve, dakle, ostećena stranka, još uvek nisu mogle videti pravdu i ako nastavljamo ovakvim tempom onda se plašim da nikada žrtve neće videti pravdu. Takodje i međjunarodni sud, Haški tribunal, za bivšu Jugoslaviju se bavio samo onim slučajevima koje su oni selektovali kao najznačajnije, dok ostali slučajevi su ostavljeni domaćim sudovima da se bave istima, ali da bih zaključio ovu temu, ja mogu reći da je pravosudje na Kosovu potpuno podbacilo u odnosu na suočavanje sa ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava u prošlosti. Mi, dakle, celom civilnom društvu, u tom slučaju preostaje da se više ne nastavlja ovakvo stanje civilnom društvu i svakome na Kosovu. To je jedna odgovornost svih nas, ne samo članova porodica, ne samo njihovih udruženja nego celokupnog civilnog društva. Kasnije, moje kolege iz panela će govoriti o jednoj inicijativi koja je počela pre par godina u jednoj ideji koja je počela da bi se suočavali sa prošlošću tako da neće o toj temi govoriti nego ću ostaviti to mojim kolegama ali ono što želim naglasiti je da u toku mog rada na terenu ja sam primetio da članovi žrtava, same žrtve imaju potrebe i njihova primarna potreba je i neotudjivo primarno pravo da čuju istinu, zašto im je neko poubijao članove porodice. Ko je taj? Koji je bio motiv? Kako se to dogodilo? Gde su tela ubijenih ili gde su, dakle, tela njihova? Zašto je došlo do razmeštaja odnosno do prenošenja tela? Dakle, pre svega se radi o iznošenju istine o slušanju o tome i ne manje značajno je takodje i odgovornost. Neko mora biti odgovoran za ove počinjene zločine. U toku razgovora sa članovima porodica žrtava i sasvim je prirodno i ljudski, bez obzira kakvu ce kaznu dobiti počinilac zločina, porodica žrtava neće imati satisfakciju jer je doživeo nenadoknadiivi gubitak ali ipak radi o jednoj moralnoj satisfakciji za njih, kada čuju istinu i kada vide da je završio pred sudom počinilac ili počinio tih dela. Znači to je ta druga karika lanca koju ne možemo prevazići. Moramo se suočavati sa prošlošću, moramo krivce izvesti pred pravdu. Zatim sledi drugi korak koji mi nazivamo nadoknadjivanjem. Nije rečeno da uvek nadoknada bude materijalna mada ja lično smatram da ovde treba biti i toga, dakle, materijalne nadoknade. Nego, se radi i o nadoknadi u obliku, u raznim oblicima. Podizanjem memorijala, i tu postoje razne kategorije. Ne znače spomenici, može biti jedan dan u godini koje će se prisećati, dakle jedan dan ili jedna nedelja, ili duže vreme kada, koji će biti posvećen žrtvama. Kasnije, nakon ovih prethodnih karika, možemo govoriti o odredjenom opuštanju, relaksi, relaksaciji. I želim sa vama podeliti jedno moje iskustvo. Možda ću vam oduzeti malo vremena, ali ipak želim podeliti sa vama, kako sam ja to u praksi i video sve ove korake koje sam spomenuo. Istina, pravda i reparacija. 27. marta 1999. godine u Podujevu, tih dana je bilo na, po čitavom Kosovu užasnih zločina, masakra i masovnih nestanaka. Medjutim tog dana, 28. marta 1999. godine u gradu Podujeva dogodio se jedan užasan masakr, pri čemu je poubijeno četrnaest članova iz triju porodica. Svi su bili deca i žene. Tog dana, jedan čovek iz Podujeva je izgubio oba roditelja, ženu i četvoro dece. Najmanje dete je imalo

svoga dvadesetijedan mesec. Mi u toku našeg rada, u organizaciji smo prikupljali podatke, činjenice o zločinu i bio sam da intervjuišem nakon predstavljanja . Bio je utisak koga ne mogu nikada zaboraviti i ne mogu to ni definisati. Bio je bol veliki i ogorčenje, ljutnja i jednostavno nije hteo da razgovara samnom. Isterao me je iz njihove kuće, video sam mu suze u oči, ali ja nisam odustajao. Nakon tri meseca sam kontaktirao sa njegovim bratom i bilo mi je potrebno godinu i po dana dok je on pristao da da izjavu, zatim, nakon izvesnog vremena, uz veliki rad, direktorice moje organizacije, prikupljeno je dovoljno argumenata koji su predate tužilstvu i nakon toga je pokrenuta optužba protiv jednog pripadnika te jedinice, koja je počinila taj zločinu i taj gospodin je završio na sudu i on je bio dakle na sudu i deponovao je njegovu izjavu. Počinilac dela je kažnjen i nakon toga još četiri pripadnika te jedinice su optuženi i pre par dana su i oni kažnjeni, i naša organizacija je podnela tužbu protiv države Srbije i nadam se da ćemo, dakle, optužbu, za nadoknadjivanje članova porodice. Pre par dana sam sreo tog gospodina. Ja znam da on ima veliki bol, i da nikada taj bol neće prestati, međjutim, on je sada drugi čovek, nije taj iz 2000. godine kada sam ga ja po prvi put sreo, jer je prošao kroz ove faze. Imao je priliku da na sudu čuje kako se sve to dogodilo. Video je kaznu koju su dobili počiniooci dela i još uvek nema reparacije za njega, ali je on kako i sam kaže, bolje se oseća, i ja mislim da se ovi koraci moraju svuda primeniti. Ja se izvinjavam što sam malo duže govorio, ali se nadam da ćemo imati ovde debatu. Svako ko ima bilo koje pitanje, dobro došli ste da to postavite.

Veton Mujaj: Hvala jos jednom, hvala Bekime. Da bi se osećali slobodnije, ja bih govorio o uključivanju naše organizacije u ovaj proces. Mi smo pre par, dva, tri meseca čuli da naša organizacija nema određeno iskustvo u ovom procesu ali uvidjajući jedno duže vremena da se nista nije uradilo, nastavimo na određeni način da i na najmanji mogući damo naš doprinos u bilo kom postojećem mogućem obliku. S toga kažem, svaki od vas možda bi mogao dati određeni doprinos i da se oseća slobodnijim u ovom procesu i reko to da bi počeli i sa diskusijama da svi budemo slobodni da se izražavamo, ono što osećamo u našoj duši, jer realno znamo da tema i na Kosovu, nema bolnijeg i teže teme za diskusiju, ali mislim da uz pomoć svih, moraju da se i ove stvari otvoriti i dobiti taj pravi oblik i da vidimo na koji način bi mi želeli da se organizujemo u ovom procesu. Otvaram diskusiju i da vas podsećam da se prilikom diskusije predstavljate i da malo sporije zbog prevoda govorite. Hvala.

Pren Marashi: Organizacija ratnih veterana iz Peći. Sama činjenica da već devet, odnosno, deset godina po završetku rata, ne uključujući rat u Hrvatskoj i Bosni i ne uključujući činjenice iz ovih ratova, mi ćemo se usredsrediti na Kosovo. Na početku debate kada je održana prezentacija i odnosno, kada sam se predstavio, ja sam rekao da ne postoji saradnja sa vladom. Ja želim da kažem da je vlada Kosova barem iznela javnu podršku da želi da saradjuje u vezi sa uspostavljanjem ovih komisija, ali kakva je situacija sa vladom Srbije? Mi još uvek imamo nestala lica, i ja ne želim sada da govorim o pravnom postupanju prema ovoj kategoriji pošto postoji odsustvo budzeta i finansija. Pošto u Ustavu ne figurira ni rat ni žrtve, znači, ovo je nedostatak koji je nastao u civilnom društvu na Kosovu koje nije iznelo ovo pitanje javno. Ja govorim iz iskustva ratnih veterana OVK-a koji su od oktobra 1999. godine ostvarivali koordinaciju i saradjivali sa svim relevantnim organizacijama u to vreme za pronalaženje posmrtnih ostataka i tela bivših jugoslovenskih vojnika i tako dalje. Ja imam i sama dokumenta gde smo mi ostvarivali saradnju sa KFOR-om, ali ja sam video da nikada javno ova saradnja nije predstavljena ni vladama različitih zemalja. Ovo je ostalo samo između Kfor-a i oslobodilačke vojske Kosova. Ova saradnja je učinila da jedan deo porodica se oseti slobodnijim zato što je, i stvara se osećaj lagodnosti kod

samih porodica kada se zna gde je grob njihovih najmilijih. Ovo je ucinjeno 1999. godine. Nakon toga je došlo do odsustva koordinacije izmedju vlade Srbije i do prikrivanja činjenica. Vi znate da još uvek imamo posmrtno ostatke koji su sakriveni u Srbiji. Ja želim da se zahvalim ovom prilikom i Valdete koje je dobila jednu nagradu kojom je uvećala ugled samo Kosova u svetu. Znači **nedostaje institucionalni pristup i odnos pre svega sa srpskim institucijama. Znači, nedostaje pritisak organizacija i organizacije sa Kosova, iz Bosne i Hrvatske treba da izvrše taj pritisak na vladu Srbije.** Znači, mi smo svesni kako se danas najveći kriminalci kreću slobodno po Srbiji. Mi smo svesni da neki od njih i dalje imaju podršku vlade, ali nažalost, što se tiče Kosovskih, oni uživaju i podršku Umnika. Ono što je rekao gospodin Bekim, neuspeh sudova. Vi znate da devet godina, koliko smo imali administraciju Umnika na Kosovu, Umnik se nije bavio hvatanjem Srpskih kriminalaca. Apsolutno ne. Oni su usredsredili pažnju na nekadašnje borce oslobodilačke vojske Kosova i ovo se desilo pošto je Srpska vlada imala mehanizme i mogućnosti da pripremi lažne iskaze, i ova saradnja je trajala devet godina. Znači, devet godina nije bilo, nije uradjeno ništa kako bi se uhvatili ovi kriminalci i zločinci. Mi imamo masovne grobnice i nije postojao nikakva mogućnost da se sprovede jedan pojedinačni čin osвете i tako dalje. Ja oslobadjam oslobodilačku vojsku Kosova od ove odgovornosti. Mi imamo i poslednju knjigu koju je objavila Karla del Ponte. Vi znate, dobro, da kako bi se izvršila transplatacija organa i najveće svetske bolnice imaju komplikacije, da ne govorim da se to radi i u privatnim kućama, ali stvaranje laži od strane Srpske vlade pronašlo je i naišlo na podršku u okviru Umnika. Ja sam na samom početku, samo hteo da iznesem ove činjenice. Mi znamo da je Kosovo malo. Treba imati u vidu jednu činjenicu –zakonsko postupanje ili razmatranje ovih pitanja nastaje kao odsustvo ili rezultat odsustva saradnje izmedju sudova i Umnika. Vi znate da je ovde uvek postojao sukob izmedju relevantnog zakonodavca na Kosovu. Pravna kancelarija Umnika je stalno stvarala poteškoće i učinila je da ove žrtve, ovi ljudi budu tretirani kao ljudi iz konflikta. A mi znamo da konflikt možete imati i u porodici u selu, a oružani konflikti imaju mnogo šire dimenzije, i zapravo u ovom slučaju mi imamo 12 000 ubijenih na Kosovu. Imamo još i 1900 koji se još uvek vode kao nestala lica. **Imamo 2500 palih boraca oslobodilačke vojske Kosova. Imamo ratne invalide, koji su još uvek zanemareni od strane društva i koji dobijaju jedan mali procenat nadoknade. Dakle, ratni veteran, pripadnici OVK-a uopšte nisu zakonom obuhvaćeni.** Ovo nastaje kao posledica nesprovođenja zakona i neuključivanje ove kategorije u Ustav Kosova. U trenutku kada se osniva jedna zemlja, kao što je Kosovo i kada u Ustavu Kosova ne stoji odakle je došlo ovo stanje koje postoji danas, onda odgovornost samim tim pada na institucije za sve ovo. Ja bih apelovao na Fond za humanitarno pravo da glavni pritisak i glavni rad bude izvršen od strane vlada relevantnih država. Dakle, vlade država su te koje mogu da obavezuju pojedince i zakon na saradnju, na koordinaciju i **treba da ozvaničimo pronalaženje i rehabilitacija žrtava rata mora da bude izvršena na zakonski institucionalni način.** Mi možemo da osnujemo na hiljade udruženja, ali ukoliko nemate podršku zakona sve ovo ostaje samo na papiru. Hvala.

Veton Mujaj: Mislim da je više nego neophodno da čujemo mišljenje svih vas i ovo je ono što je bitno. Neko drugi?

Miradije Gashi: Ja pozdravljam ovaj skup i zaista mi je drago što govorimo o veoma ozbiljnom pitanju.

Veton Mujaj: Molim vas predstavite se. Znači, zbog snimka molim vas da se svako predstavi pre nego što bude govorio.

Miradije Gashi: Nevladina organizacija Venera, ja inače dolazim iz jednog naselja ovde u Peći, Dardanija 1. Ja sam bila skoro sve vreme ovde tokom rata i zaista mi je drago što ste mi pružili priliku da iznesem par pitanja. Ja sam ovo iznosila nekoliko puta ali ljudi su ovo smatrali prolaznim. Ja sam bila ovde, sa mojom porodicom, a u naselju smo bili samo četiri večeri, sve drugo vreme smo bili po gradu. Tokom rata ja sam videla jednu Srpsku porodicu i jednu osobu. Naselje je znano. Ja sam mislila da je on Albanac, ali on je bio Srbin i ja sam videla kako se u njegovoj porodici stalno menjaju ljudi u raznim uniformama. Mi smo bili u tom naselju šest nedelja i tu je došlo do velikog broja žrtvi. Ova osoba se kretala, znači, po ovom naselju, bavila se nekim aktivnošću, i pored njegovog imena, njega su zvali Bora i Barjam, ja ne znam ništa više, ali on je i svoju decu uključio u vojsku. I njegov sin je tu dolazio, i menjao uniforme. Ja znam koja je njegova kuća, nista više o njemu. Možda bi on nešto znao o ovim žrtvama. Ja sam videla jednu osobu sa kojom je on kontaktirao dan pre toga. Ja znam da je ta osoba nakon toga ubijena, da je ona sahranjena, ali je nakon toga pronađena na totalno drugom mestu od onog gde je trebala da bude sahranjena. Kada bi smo mogli da pronađemo ovu osobu ili njegovu porodicu ja mislim da bi smo mogli da kažemo mnogo više i da rasvetlimo mnoge činjenice. Ja mislim da je to sve sto bih ja mogla da kažem kada govorimo o žrtvama.

Veton Mujaj: U različitim zemljama u kojima se osnivaju komisije uspostavljaju se i posebni organi koji se bave javnim saslušanjem žrtava. Dakle, ovo je proces i ovo i je nešto što mi pokušavamo da, možemo usredsredimo možda u ovom slučaju, diskusiju, pošto ćemo imati druge teme na to kakav je to materijalna i moralna podrška koja bi mogla da bude pružena žrtvama i kako bi smo mogli da istaknemo glas žrtava. Znači ovo bi bila tema u ovom trenutku. Dakle kako vi vidite šta bi trebalo da bude uradjeno kada govorimo o moralnoj podršci. Koje su to pravne forme i na kakav način mi da se i organizujemo kako bi smo čuli glas žrtava. Dakle, da li vi imate neke ideje u tom smislu. Sledeće diskusije će biti vodjene na druge teme, ali možda bi smo sad mogli da čujemo vaše komentare u vezi žrtava, dakle, i njihovih potreba.

Lulzim Arapi: Ja sam i ranije rekao da zastupam organizaciju koja se bavi mentalnim zdravljem. Ja nisam ovo pomenuo slučajno, da je očekivanje od mog sastanka danas da ovo bude barem jedan mali korak ka miru. Veoma često, kada pominjemo mir, mi mislimo samo na jednu stranu, a ponekada ovo mnogo više pokazujemo drugima. Ja lično, ali i u profesionalnom smislu mnogo više mislim na žrtve. Kako bi smo uspeli da ih rehabilitujemo koliko je to moguće. Tako da je zaista dobro da razmišljamo o dobrobiti onih lica koja su na svojoj koži osetili posledice rata. Zaista mi je drago što po prvi put nakon toliko godina učestvujem na sastanku koji se organizuje od strane civilnog društva, a ne od strane udruženja porodica nestalih lica koja su veoma često bila usamljena i možda ona predstavljaju jedan glas koji će ležati stalno na savesti Kosova, kada govorimo o njihovim pravima. Ja sam godinama slušao o njihovom bolu, kako se oni osećaju usamljenim u tom bolu i kako se osećaju ostavljenim po strani, ne samo od strane vlade i institucija već i od ljudi u njihovoj sredini. Rat ostavlja dugoročne posledice. Zaista mi je žao sto naše vladine institucije po svemu sudeći su sebi dale luksuz, tako ubrzo i da misle da smo mi kao društvo u stanju da se izborimo sa ovim posledicama u veoma kratkom vremenskom period. Dakle, i uzimajući u obzir iskustvo stanovništva u okolini naše zemlje ali uzimajući u obzir i iskustvo drugog stanovništava koje je ranije doživelo rat, mi možemo znati da su posledice rata dugoročne. Ovo je možda bila jedna od najvećih grešaka sistema vladinih institucija počevši od onih u sferi prosvete, zdravstva, socijalnog staranja i tako dalje, koji po mom mišljenju nisu

poklonili odgovarajuću pažnju ovoj problematici. Kada govorimo o žrtvi, pomenuto je nekoliko pitanja, ranije, koja su takodje povezana sa pravosuđem i možda sa jednom drugom stranom koja podrazumava pomirenje, ali i oporavak. Ja neću detaljno govoriti o toj sferi pravosuđja. Ja nisam kompetentan u ovoj sferi ali mi se dopada ono što je rečeno ranije, ali pošto je pravda ponekad bolna, mi kao stručnjaci ponekad postavljamo pitanje da li je ona neophodna za žrtve ili ne, pošto osoba tokom svedočenja doživljava ponovo traume i možda se ovi problemi ponovo oživljavaju i na kraju je konstatovano da, bez obzira na to koliko je bolan prolazak kroz ovaj proces na kraju se opet postiže neka vrsta oduška ili olakšanja ili oslobadjanja pošto osoba na kraju krajeva stiče taj utisak, da je pravda zadovoljena. Dakle, i iz pozicije žrtve pravda je veoma bitna. Ja ne bih umanjio pravni efekat ili zakonski efekat, ovog procesa, ali ja bih naglasio taj psihički efekat kada žrtva zapravo smatra da je neko oslobodio ili obeštetio za svo to nasilje koje je počnjeno nad njom. Pravda na odredjeni način pruža mogućnost i zaključivanja tog bola. Ja sam veoma često to rekao da čini se da one osobe koje su traumatizovane, koje su doživele užasne gubitke tokom rata čini se da i dan danas žive u naglašenom i neprekidnom stresu. I ovde posebno mislim da one osobe koje čak i dan danas nemaju nikakve informacije o svojim najbližima. Ja se izvinjavam svima prisutnima. Oni na odredjeni način žive u lebdećem stanju gde još uvek nemaju mogućnost da kleknu i da se pozdrave, znači, sa osobom koja je preminula u njihovoj porodici. Meni je zaista drago da mi kao civilno društvo na odredjeni način pružamo im simpatiju i razumevanje za sve one koji su direktno pogodjeni ratom. Ja bih rekao da glas civilnog društva trebalo bi da bude mnogo glasnjiji od glasa onih koji su direktno doživeli ove gubitke. Nažalost, ovde se primećuje u Bosni i u Hrvatskoj glas civilnog društva nije uvek toliko snažan i čini mi se da možda mi drugi kao da nismo direktno pogodjeni svime ovime i da smo ponekad pružili sebi taj, tu lagodnost zaboravljajući da je bol drugih takodje podjednako snažan. Možda bi više trebalo da razgovaramo o konkretnim predlozima kojima mi možemo da pomognemo da kolko toliko počnemo da razgovaramo. Ja uvek kažem, kad god se razgovara nemoguće je da nema nekog rezultata. Znači veoma je bitno razgovarati o pitanjima koja su kao takva ostala zaključena već nekoliko godina. Ja ne znam koliko je danas prisutno predstavnika udruženja porodica. Ja bih rekao da su oni mnogo kompletniji od svakog od nas ovde, kako bi predstavili problem koji oni osećaju . U svakom slučaju glas podrške u smislu saosećanja svih nas neće biti suvišan. Ono što sam hteo lično da predložim jeste da možda ovi politički pritisci na koje mi polažemo tako veliki akcenat čini se, i nemaju tako veliki uticaj. Možda je bolje da se stvore uzajamni ili medjusobni mostovi između različitih zemalja u kojima možda postoji pritisak te moralne savesti za sve etnicke zajednice i za celo stanovništvo. Možda ce ovo biti mnogo produktivnije nego da se oslonimo na politički pritisak na odgovarajuće sisteme relevantnih zemalja. Ovo ljudi mogu da učine. Znači govorimo o ljudima koji imaju društvenu hrabrost, koji imaju društvenu posvećenost prema svim ljudskim bićima. Znači, možda bi ovo bio jedan mogući predlog da pogledam kako možemo da ojačamo ove mostove između različitih zemalja i na ovaj način da pokušamo možda da uradimo nešto više povodom ovog pitanja. Možda ću se i kasnije uključiti u diskusiju ali uopšteno zaista mi je drago što se organizuje nešto ovakvog tipa od strane civilnog društva. Hvala.

Atdhe Berisha: Pozdravljam vas sve, srdačno. Ja sam Atdhe Berisha iz regiona Peći, NVO Kalaja ili tvrdjava. Nije mi teško kada razgovaram o normalnom životu ali ovog puta se osećam nešto drugačije. Razlog je veoma jednostavan. Ovo je prvi put nakon deset godina, da ovako udruženje ima mogućnost da razgovara o jednoj temi koja je mene i moju porodicu pogodila direktno. Do sada mi nismo imali priliku. Ja ću biti veoma emotivan i neću moći dugo da govorim. Glavni problem je to što smo zaobidjeni od strane Kosovskih institucija, da ne govorim o međunarodnim

institucijama od kojih možda ovo i nismo očekivali. Zašto mi nismo nista preduzeli? Ja ni na koji način ne želim da vršimo klasifikaciju onih koji su pali tokom rata ali među njima ja bih istekao jednu kategoriju ljudi koji je pripadao moji roditelji i mnogi drugi. On je radio više od četrdeset godina u prosveti i nijednom na posleratnom Kosovu nije pronadjen nijedan trenutak da se komunicira ili ostvari kontakt sa našom porodicom. Ovo je nastavljeno poslednji put kada je održana prezentacija u Prištini. Ja sam se osetio veoma loše, kada nas i tamo nisu pozvali. Obrazloženje je bilo da je sindikat poslao dokumentaciju i da mi nismo bili registrovani pri sindikatu. Ranije, ja sam imao inicijativu sa Crvenim krstom u Peći, da oni nastavnici koji su ubijeni tokom rata budu zabeleženi u jednoj knjizi koja će biti objavljena jer će ona poslužiti istini. Ja sam se obratio velikom broju direkcija, za prosvetu na nivou Kosova. Ja sam pronašao razumevanje u Djakovici gde je objavljena jedna knjiga. U drugim opštinama ovo nije bio slučaj. Ja sam se zapitao da li je moguće da prosvetne ustanove kao glavni stub društva nemaju podatke o nastavnicima koji su ubijeni tokom rata. Šta mislite, da li bi bilo bolje da ova dokumenta budu kompletirana? Takodje je razgovarano o različitim pitanjima u vezi sa Kosovom, tokom pregovora o statusu. Da li bi možda bio veliki demante kada bi smo predstavili ovako veliki broj nastavnika koji su ubijeni na Kosovu i zašto su oni ubijeni. Možda zato što su bili Albanci a možda zato što su bili na čelu obrazovanja dugi niz godina. I ovo se nije desilo nikada. Kada bi pregovarački tim predstavio ovakvu listu sa imenima onih koji su ubijeni tokom rata mislim da bi ovo osnažilo još više položaj i poziciju oslobodilačke vojske Kosova i podstaklo ceo ovaj proces. Ja ne želim da vam oduzimam više vremena, želim toplo da vas pozdravim. Hvala.

Elbert Krasniqi: Omladinski Pečki odbor. Ja želim da se usredsredim na inicijativu u koju pozdravljam i mislim da je ovo pravi trenutak da se civilno društvo usredsredi na ovo pitanje. Mi smo svi svedoci da nakon konflikta u bivšoj Jugoslaviji, nakon konflikta na Kosovu došlo do iskrivljavanja činjenica i Kosovu, ja mislim isto što su svi pomenuli da se kasni u ovom procesu u poredjenju sa Bosnom i Hrvatskom. Ja ne želim da pominjem Srbiju. Ja mislim da postoji puno različitih modela na koje možemo da se uputimo kako bi smo saslušali ovo javno saslušanje na nacionalnom nivou. Ja mislim da ovo predstavlja jedno od rešenja za prikupljanje činjenica kako bi ove činjenice nakon toga bile upućene na svoje odgovarajuće adrese. U Južnoj Africi su organizovane komisije za istinu. Ova komisija je imala uspeh i ukoliko civilno društvo može da utiče da odgovorne institucije i vlada budu više usredsredjene ne samo u vidu moralne podrške već kako bi uspele da pomognu zaista ovim porodicama i samom civilnom društvu da se organizuju ovakve komisije onda je to ono što nam je potrebno. Naravno da će ovo preteći na naš mentalitet i da moramo uzeti u obzir da se naš mentalitet razlikuje. Hvala.

Veton Mujaj: Da li neko drugi želi nešto da doda? Ja želim pre svega da se zahvalim svima koji su se javili za reč do sada. Počevši od gospodina Beriša, Arapi gospodji, i drugi.

Bekim Blakaj: Gospodja je pomenula jedan konkretan slučaj koji se desio u naselju Dardanija. Ovo je skroz van ove teme, ono što ću reći, ali možda važi za gospodina Krasniqija. Ja sam na samom početku pomenuo da se naša organizacija bavi prikupljanjem činjenica o ratnim zločinima već dugi vremenski period. Mi smo evidentirali i mi verujemo više od 90% palih, ubijenih i nestalih lica. Ove godine pre dva meseca mi smo započeli sa javnim predstavljanjem ovih istraživanja koje smo sproveli i mi smo organizovali ovo u dve opštine do sada i ja verujem da ćemo do septembra održati ovu prezentaciju i u Peći. Ja želim da iskoristim ovu priliku da svi zainteresovani, iako ćemo mi sprovesti kampanju informisanja javnosti pre toga znači da učestvuju

i da vidite podatke koje posedujemo mi i da možda pružite dodatne nove podatke ukoliko ih imate. Sve će ovo biti dobro došlo za nas. Znači to je ono gde sam, što sam ja hteo da se nadovežem. Gospodin Beriša je ovo već pomenuo. Vi ste u pravu, koliko ja znam univerzitet u Prištini je izdao jednu knjigu o ubijenim i nestalim licima koje se odnose na studente i profesore fakulteta, ali ne i za nastavno osoblje u srednjim školama i osnovnim školama. Mi nameravamo da do kraja sledece godine objavimo ovu knjigu i nadam se da će svako ubijeno lice ili nestalo lice biti navedeno u ovoj knjizi. Znači, i navešćemo kratko lične podatke, okolnosti pod kojima je lice ubijeno ili nestalo, a posebno kada postoje dokazi ko je počinitelj, mi ćemo i to navesti. I to ćemo javno izneti. Zašto to činimo? Pre svega kako se ovo ne bi opovrglo. Gospodin Marashi je pomenuo vladu Srbije, koja još uvek kaže da nije bilo Albanskih žrtava, a ovo je jedan veliki bol ne samo za porodice već i za nas kao društvo. Da bi se, kako bi smo to rekli u brojkama, na kraju krajeva, ubijeni i nestala lica nisu brojke, oni su ljudska bića koja i dan danas nekome nedostaju i neko oseća bol za njih. S toga je ideja objavljivanjem ove knjige, da se ovi ljudi nikada ne zaborave. Ukoliko ih zaboravimo, postoji opasnost da se sve ovo ponovi.

Veton Mujaja: Mislim da se gospodja ponovo javila za reč.

Sabrije Zeqaj: Pre svega pozdravljam gosta iz Bosne i pozdravljam vas na ovoj inicijativi. Ja sam Sabrije Zeqaj. Tokom rata ja sam živela u jednoj dvogodišnjoj, u jednom dvogodišnjem košmaru. Ja sam videla sve što recimo ni moj mozak ne može da objasni i da opiše, ali ono što sam videla jeste da sam videla devojke koje su dovodjene iz različitih sela, koje su bile silovane i tako dalje. Ja neću ulaziti u detalje. Mene zanima koliko smo u stanju, i šta smo u stanju da uradimo za lica sa invaliditetom, naprimer zna se da u Dečanima, opštini Dečani, smo imali, znači, dva brata i jednu sestru. Oni su nestali i nisu ostavili nikoga kao svoga naslednika. I postavlja se pitanje šta će naša institucija učiniti za ova lica i druga lica sa invaliditetom koja su imala ovakve slučajeve, gde na primer dečko od dvadeset i tri godine, uzeo svoju majku na leđima, da je ponese i nakon toga ga je jedan paramilitarac, ja sam videla i ja sam bila predmet torture. Meni je uzet automobile, mene su sa majkom pretukli. Ja sam ostala na sred puta, sve dok nisam odbačena ili odvežena za Albaniju. Postavlja se pitanje koliko smo mi u stanju, i šta možemo da učinimo za ona lica koja nemaju nikakve uslove i koliko je odbor za zaštitu nestalih lica u stanju da učini bilo šta za ova lica bez obzira na konkretne vidove provere. Ja sam imala slučaj sa jednim bratom od strica, njegova porodica dali su 70 000 maraka za njega. Govorim o iznosu od 70 000 maraka u to vreme. On je sahranjen sa svim ceremonijama od strane boraca i tako dalje, i od svojih ratnih prijatelja. Medjutim, nakon tri godine, u moju kancelariju je došla jedna druga osoba iz opštine Dečani koja mi je dala jedan totalno drugačiji pregled, da je ta osoba zapravo ubijena na jednoj drugoj lokaciji i da je nakon toga ona bačena u blizini Kuršumlje a da je telo uzeto iz Sombora i da je ono došlo u jednom metalnom sanduku. Ja, znači, ovo je jedna zabrinutost koju nikada nisam iznela, koju iznosim danas po prvi put. Postavlja se pitanje da li je osoba koja je sahranjena prava osoba, iako su oni platili 70 000 maraka, iako je ova osoba sahranjena i ima tu nadgrobnu ploču. Dakle, da li te osobe koje mi dobijamo, da li su to prave osobe ili su možda to totalno druga lica. To je moje pitanje. Hvala vam puno.

Bekim Blakaj: Nažalost mi smo sad malo skrenuli sa teme, ali ja ću izdvojiti jos jedan minut vremena i pokušaću da vam odgovorim. Zapravo, nadležan ili kompetentan za identifikovanje posmrtnih ostataka jeste međunarodna komisija za nestala lica ili ICMP. Jedinu laboratoriju koju imaju u celom region je laboratorija u Tuzli. Tamo, gde se otvaraju grobnice, uzimaju se uzorci

kostiju posmrtnih ostataka, a ekipe ove komisije od strane članova porodice uzimaju uzorke krvi. Postavlja se pitanje kada se oni šalju u Tuzlu, oni se ne šalju po imenima porodica već po šiframa. Dakle, oni koji sprovode analize ili eksperti u Tuzli nemaju pojma odakle dolazi uzorak krvi. Ja sam ubedjen, ja sam saradivao sa njima i ukoliko izadje da je, da postoji poklapanje između košanog uzorka i uzorka krvi, postoji verovatnoća da je ovo tačno na nivou više od 99%. Nažalost ja se bavim ovim pitanjem. Ja saradjujem sa kancelarijom za nestala lica, sa međunarodnim komitetom Crvenog krsta. Ja moram da kažem da je postojalo i nekoliko slučajeva netačne identifikacije. Medjutim ovo su identifikacije koje su sprovedene na tradicionalan način shodno odeći i ja sam, ja mislim da u Prištinskoj mrtvačnici imamo još četristo posmrtnih ostataka koji nigde nemamo poklapanje ni sa kojom krvlju. Objašnjenje koje smo dobili jeste da možda krajem 1999. ili početkom 2000. godine su sprovedene eshumacije grobnica bez analiza dna-a i da su oni možda uzeli pogrešne posmrtne ostatke i da smo, i da je možda uručeno nekoliko pogrešnih ostataka, ali ovo je znači skroz izvan naše teme.

Veton Mujaj: Pomenuto je nekoliko mesta gde možemo imati više učesnika iz reda porodica, ali na samom početku ja mislim da smo smatrali da na samom početku ili u prvim koracima treba da počnemo sa velikim brojem organizacije iz reda civilnog društva koje će nam pomoći u ovom procesu, znači kao ratni veteran u ovom procesu mogu da pomognu i drugim organizacijama iz reda civilnog društva koje se nisu bavile ovim procesom do sada. I ideja je, znači mi smo zajedno razgovarali i sa članovima inicijative da održimo i druge sastanke ali sa specifičnostima i da ne uključimo samo civilno društvo, već da oni zainteresovani iz civilnog društva budu u pratnji i zainteresovanih porodica, i da na kraju krajeva uključimo sve ljude koji žele da budu uključeni u ovaj proces. Znači, mi razgovaramo već nekoliko minuta u vezi sa materijalnom podrškom, u vezi sa pravima i glasom žrtve. Imamo još malo vremena koje možemo da iskoristimo. Sada ću da ti reč Valdete.

Valdetet Idrizi: Ja sam samo htela još jednom da naglasim neka od pitanja, koje ste vi gospodine već istakli za ovim stolom. Ovo sam navela i u mojoj prezentaciji. Moja prezentacija će biti usredsređena više na to šta se desilo do sada u ovom procesu konsultacija od kad je započela ili stvorena ova ideja suočavanja sa prošlošću. I istovremeno ja želim da kažem nešto i ovim javnim svedočenjima na nacionalnom nivou i na regionalnom nivou. Ja sam htela da kažem da ću o svemu ovome govoriti u narednom delu, gde ćemo mi sa vama podeliti zabrinutosti koje su imali neki od drugih učesnika u nekim konsultacijama kako ovde na Kosovu tako i u regionu.

Pren Marashi: Hteo sam da se još jednom vratim kod diskusije gospodina Luzim. Ne tretiranje još jedan, jedna manjkavost. Dakle, prema grupi iz organizacije veterana, ratnih veterana. I preživeli je na odredjeni način žrtva i neodgovarajuće lekarsko, medicinsko psiholosko tretiranje. Nakon svakog rata u svetu, postoje ratne traume koje mogu imati posledice i u društvu i kada nismo u ratnom stanju i nakon konsolidacije države, po mojim saznanjima neke nevladine organizacije se bave time ali u svojstvu institucije niko se nije bavio tretiranjem, konkretno, žena koje su silovane, zatim, u odnosu na učesnike rata, sindrome rata, da ne kazem Vijetnama ili Bosne. Ovde je gospodin Čorbo. Kod nas se niko ne bavi institucionalno ovim pojedinačno troveće, pa treba da se podvrgava lečenju. I vi znate da je to veoma skupo tretiranje i to nas brine, i mi možemo na pojedinačne slučajeve i to je beskrajno, ali je pitanje pristupa u odnosu na ovaj problem. Opet se nadovezujem institucionalno nedostaje već deset godina to nedostaje i to je možda manjkavost nevladinih organizacija. Mi znamo da su formirani nivoi koje su kao prioritet

imale materijalnu dobit, ali da bi se pristupilo problemima životnog interesa koje mogu imati posledice ne samo sada nego i u buduću u društvu. Problem je recimo predlog o pomirenju. Ljudi kažu šta će se desiti. Morate kad tad da sednete za istim stolom. Medjutim, ako ja samog sebe distanciram od jedne krivice a ceo svet zna da sam kriv onda je teško pomirenje. U ovom slučaju mi smo u više navrata istakli. Ne može biti kolektivne odgovornosti u ratu, u zadnjem ratu na Kosovu, odgovornost je bila kolektivna od Srpskih institucija. Znači, država je počinila zločin, ne pojedinac. Po nalogu države su počinjeni zločini, po nalogu komandnih struktura. Vi znate da je jedna vojna organizacija ne sme izaći mimo vojne linije ovde je postojala jedna komanda, jedna struktura i zločini su na organizovan način počinjeni i skriveni. Znači, odgovornost je bila kolektivna i u ovom slučaju kada kažem kolektivno ne mislimo na određeni stanovnik nego komandna struktura koja je bila uključena u zločine i masakre. Kod nas na Kosovu, za rad odnosa senzibiliteta, u odnosu na međunarodni faktor to se zapostavlja. Ne. Mora nam biti jasno. Mora se usmeriti, uperiti prst prema počiniocu zločina. Konkretno da se kaže recimo imenom i prezimenom, na Kosovu to nedostaje jer postoje drugi interesi i politički servilizam. I to je često išlo na štetu Kosova i to je i za deset godina odugovlačilo status Kosova, a ne da govorimo o maltretiranjima porodica nestalih, igre koje su počinjene uz manipulaciju da su živi, zloupotreba novca. I dalje se to dešava, i dalje se od strane Srba kaže da u kampovima OVK-a ima Srpskih zatvorenika. Apsolutno, to je netačno. Medjutim način pristupanja medija i institucija dovodi do sumnje kod ljudi. Zašto? Jer se članovi porodica nadaju ako jednu vest čuju, oni se nadaju da je ipak neko živ. Ja sam hteo da čujemo od gospodina Salema Čorbe, o njihovim iskustvima, jer mi znamo da je u Hrvatskoj usvojem jedan zakon koji je dosta značajan u sprovođenju i za ratne veterane i žrtve i u Bosni, mada imamo tri zajednice. To je podeljeno kao leopardova koža, ali verovatno imaju duže iskustvo u odnosu i na broj ubijenih i pristupa. I znamo da je tamo daleko veći broj ubijenih. Na sreću, na Kosovu smo imali manji broj ali hteli bi da čujemo iskustva gospodina Čorbe. Svakako će biti deo ali ako ima nešto u ovom trenutku da doda gospodin Čorbo ili će to ostaviti za drugi deo, ako možete nešto o ovom delu, ako imate nešto reći.

Salem Čorbo: Salem Čorbo, Bosna i Hercegovina. Nekako mi se čini da je već dosta pitanja upućeno, i to vrlo preciznih bi rekao pitanja. Pitanja u želji za saznavanjem kako su to drugi rešavali neke goruće probleme ove populacije i ja bih većinu toga ostavio za ovaj drugi moj deo, mada je onaj deo koji sam ja predvidio ili je predvidjen prilično jasno određen, koncipiran. Zašto uopšte ova jedna komisija na regionalnom nivou ali mogu zaista u par reči da, da kažem da u Bosni i Hercegovina je doživela jedan eruptivni, kataklizmu, jednom tektonskom premećaju koji se na Balkanu dešavao u, od 1991. godine, znači od, u oružanim putem, znači svi mi to znamo. Počev od Slovenije prenelo se na Hrvatsku u malo jačem, znatno jačem intezitetu, apsolutno kulminiralo u Bosni i Hercegovini a finiš, jel finalni krastendo je imao ovde na Kosovu 1999. godine. U Bosni i Hercegovini, da sad vrlo precizni brojke, nažalost samo brojke, kažu da je preko stotine hiljada ubijenih. U Bosni i Hercegovini živimo sa još 13 000 nestalih za kojih ne znamo uopšte sudbinu njihovu. 2, 5 miliona prognanih smo imali, milion ljudi jos čeka da se vrati u Bosnu i Hercegovinu. To je i za mnogo, mnogo jače zemlje, veće zemlje i zemlje sa većim kapacitetima ogroman izazov. Na žalost, ovo su samo brojke i za njih kao što vi dobro znate, a ja vidim ovde da su uglavnom ljudi koji pripadaju toj grupi i saradjuju sa grupama, u jednom od najhumanijih poslova na svetu, čini mi se od kad je i sveta i veka, a to je pomaganje i traganje za nevino ubijenim. Da je to najvažniji humani posao koji imamo ovde na Balkanu. Da je to jedini način ozdravljenja društava. Sve ostalo se može izgraditi. Nekako mi se čini da ako ove spone ne vratimo, ako ove rane ne zalečimo, ako one bolne istine ne saznamo teško da ćemo moći zajedno

komunicirati kao, kao partneri, susjedi, komšije regiona da ne kažem dalje. Zakoni u Bosni i Hercegovine su puno pažnje posvetili ovom pitanju. Nažalost u praksi ne ide to tako. Znači tačno je, mi volimo Bosnu i Hercegovinu znate, imamo takve političare da kad međunarodna zajednica kaže ovo bi bili dobri zakoni, ja mislim da ih oni usvoje pre nego što ih ovi završe. Kad, koji bi to zakoni mogli biti, i imamo mi jako dobro uredjene zakone. Oni se uglavnom u jednom delu provode u jednom ne, civilne žrtve rata iako segmentirano u dva entiteta odvojeno, imaju prilično različitu regulaciju. Imaju pravo reparacije po sedam osnova znate i to je ovaj širok zakon, široko postavio, međutim odmah vam moram reći da je zakon u Republici Srpskoj isti onaj koji je potpisao Radovan Karadžić iz 1993. godine, uz četiri izmene koje su se desile posle i koje apsolutno onemogućava pripadnike druga dva naroda da reguliše njihove statute. Znači on u stvari predviđa samo jednu populaciju, za u to vreme potpuno etnički očišćenu teritoriju koja se zove Republika Srpska. U federaciji je to malo drukčije. Opšta konstatacija je da znatno, znatno veća izdvajanja vlasti Bosne i Hercegovine na svim razinama izdvajaju za boračke populacije koje nisu zanemarljive u odnosu ukupni bruto dohodak, dok od prilike četiri puta manje se izdvaja za civilne žrtve rata. Mi smo pre pet godina usvojili zakon o nestalim osobama koji je vrlo precizan, na tragu je svih evropskih zakona, međutim on još nije zaživio. Nema nadoknade nema fonda kojim je on predviđen da vrši nadoknadu. Znači, reparacije su uglavnom materijalne i nisu dostatne. To je ono pitanje za gospodina i mogu još puno o tome, za ovoga gospodina koji je postavio pitanje oko Rekoma, odgovorićemo malo kasnije, ali mislim da je na vrlo dobrom ste tragu i mislim da smo svi mi stvar na jednom putu, samo neko je negde malo više otišao negde neko počinje negde, ali bi bilo jako dobro da mi vidimo sav taj put. Šta želimo recimo ovim, ovom komisijom? Zašto ja tako verujem u nju? Ja ne verujem u političare zato što bi oni rado ovu temu uglavnom da stave ispod tepiha, eventualno kad se bave žrtvama i zločinima. Uvek je ona situacija znate da su žrtve naše a zločinci su oni preko puta negde. A oni vrlo jednostavno prevaziđu. Međunarodna zajednica se malo umorila od ovog posla i vidite i vi sami nevladino ciljno društvo koje se bavi time je sve nemoćnije, usamljenije, to je reč koju sam čuo od gospodina češće puta, i najtačnije oslikava položaj civilnog žrtva. Ja sam malo požurio, ne znam da li gospodin stiže? Pravosudje, o kome još nismo nešto čuli je nejakom ogromno procesuiranje. Čuli ste samo podatke o Bosni i Hercegovini. Preko 25 000 evidentiranih silovanja, a tek ono što sam govorio preko 100 000 ubijenih i 13 000 nestalih. Koji kapaciteti pravosudja tužilaštva bi trebali biti dostatni da pokuša da odgovori na ta pitanja, a mi smo tek 2003. dobili državno tužilaštvo i državni sud koji ja za ovo kratko vreme pokazao neverovatne rezultate. Preko 120 presuda. A eto vidite vi koliko Haški tribunal za isti broj presuda već treba i da se zatvori, jel? Politika je nezainteresovana o svem dalje u ovoj temi. Ponavljam. I pravosudje. I šta ostaje? Ostaje jedan veliki pritisak na vlasti, jedan veliki pritisak na vladinog sektora da se uzmagnu naši političari snage, ma zajedno sa ovim procesom ulaska u Evropu da, da budu dostojni svojih položaja bih rekao. Da pokušam na ovaj jedan način, sličan kao što je do sada u 36 zemalja zakonski uokviren. To je jako bitno i što gospodin neprestano insistira zakonski uokviren, što znači da ima moć da ulazi u arhive, da ulazi u dosije, da pronalazi istinu, da pronalazi podatke o grobnicama, da na jedan tako visoko civilizovani način zakonski uokviren u roku od tri godine pokuša svima nama da da tri odgovora na ova pitanja koja svaki dan nosimo sa sobom. Evo ja uopšte nisam mislio u ovome delu ali sam hteo ovih par pitanja čini mi se vrlo precizna i nadam se da smo uspeli dati deo odgovora, a za sve ostalo se nadam da ćemo imati vremena. Hvala vam.

Veton Mujaj: Hvala g. Čorbo. Realno ćemo nastaviti još malo na ovu temu. Imamo još jednu diskutantkinju i nakon toga gospodin Čorbo, u drugom delu panela će malo više govoriti i biće mogućnosti za pitanja više.

Ilirijana Hoti: iz Udruženja *Medica Kosova*, Djakovica. Da se nadovezujem sa gospodinom Pren Marashi, kada je spomenuo pitanje jednog odredjenog sloja ratnih žrtava u odnosu na žene koje su doživele seksualno nasilje ili bilo koje drugo nasilje. Prilikom donošenja zakona o civilnim žrtvama, bile smo razočarane kada nije predviđena ova kategorija lica i svesni smo svedoci da je toga bilo, da su se ti događaji događali. Prema statistikama udruženja ili od lica pojedinaca, veliki je broj na sreću, kažen pod navodnicima, dok je u Bosni bilo javno, jer je i njima to bilo nametnuto. Kod nas ta mogućnost nije postojala. Mi smo tražili u podršci UNFEM-a, održavali smo jedan okrugli sto u kancelariji Ombusmana i kroz iskustva sličnih udruženja, odnosno, udruženja iz Medice, predložili smo dopunu zakona odnosno amandman gde se predviđja jedna odredba kako bi ove kategorije ili ove žrtve, kad-tad znači, u budućnosti, ne možda danas, imale činjenice i mogle da traže reparaciju i da budu moralno podržavane i priznate, ali do danas nismo dobili od naših institucija nikakav odgovor mada su bile prisutne i žene poslanice na tom skupu. Toliko. Hvala.

Veton Mujaj: I da sa ovim i završimo, samo još Grabanica.

Lale Grabanica: Zaista treba pozdraviti jednu ovakvu inicijativu. Imajući u vidu da i formiranje ove komisije, daj Bože da ne bude pod senkom sličnih, mnogih sličnih drugih komisija. Dakle, puno kritika. Normalno da podržavam da ima manjkavosti od strane vlade. Ja bih još jednom rekla da i mi kao društvo i kao stanovništvo nedostajalo nam je jedna svest i jedna edukacija uopšte kod prikupljanja dokaza u deligiranju i kao da smo u nekom strahu, ne znam. Znam da smo pre tri četiri godine radili sa međunarodnim Crvenim krstom i imamo ovde i saradnike. Mi smo inicirali i ne znači samo oni koji su bili direktno pogodjeni. Dakle, insistirali smo da se ide i da se podnosi tužba pri sudovima, nažalost mi smo kasnili u tome i šta nam je u tom pravcu smetalo nije mi jasno. Mislim da se radilo o nedostatku dobre volje, daj Bože da se formiranjem ove komisije, krenuti na bolje i da se neće stajati, neće ljudi ustručavati. Ne mogu reći da je taj i taj kriv. Bilo je reči ovde o vladi Srbije, taj koji je ubio neće sigurno dati dokaze. On da bi to hteo ne bi nikoga i nigde ubijao. I dan danas imamo više podnetih tužbi mi kao žrtve nego oni koji su počinili rat. Insistirala bih na povećanju svesti i na otklanjanju tog ustručavanja. Mislim da je druga tema ali daj Bože da ova komisija ne bude kao sve ostale ad hoc komisije i navodno kao da nešto radimo.

Veton Mujaj: Hvala. Hteo bi da za vreme dok smo razgovarali, došlo je još par ljudi. Molim vas da se predstavite vi i organizacija.

Xhyldane Morina: Xhyldane Morina, NVO *Mi smo deo sveta*.

Ardijana Begoli: Ardijana Begolli, Udruženje invalida paraplegičara, invalida rada u Peći.

Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Govornik: Veton Mujaj

Veton Mujaj: Pre kafe pauze, ja ukratko želim da u odredjenom vidu sažimam, jer komisije su formirane od 1975. godine u zavisnosti od ratova, konflikta i tokova po raznim prostorijama, kao što je Latinska Amerika, Afrika i ostali delovi sveta. Uglavnom, komisije koje se formiraju su ne

sudske komisije koje proizilaze iz potreba žrtava članova porodica radi saznanja istine o tom procesu. Dakle, uglavnom su deo koji na određeni način dopunjuju zakon, državu i potrebu. Obično, komisije u svetu gde su formirane, nijedna, nisu slične. Neka se naziva komisijom za istinu ili u zavisnosti od zemlje različito i ime i naziv, dakle, u zavisnosti od mandata koji će se utvrditi od strane članova porodica civilnog društva i svih onih koji pružaju pomoć u ovom procesu. Mogu reći da obično ove komisije se na određeni način akreditiraju od strane određenih državnih institucija. U određenim slučajevima kao što je Latinska Amerika, uglavnom je predsednik dekretirao ili formirao komisiju. Imamo recimo primer u Bolivija, Zimbabve, Argentina, Čile i Šri Lanke, Peru u svim tim slučajevima predsednike formirao ukazom tu komisiju. Mogu i oružane grupe dati inicijativu za formiranje ili primera da određeno ministarstvo da formira komisiju ili određenim slučajevima i vlada, ali naj snažniji duh koji pomaže i koji je doprineo ovom procesu su bile kada su komisije bile formirane od strane parlamenata, znači odmah je parlament odredio ko bi trebalo biti deo ovih procesa ali ima određenih primera kao i Istočni Timor kada je komisija inicirana i od strane ujedinjene nacije. Komisije su različite i po sastavu ali i po regionu kome pripadaju. Ima komisija koje su formirane unutar samih država a ima i komisija koje nastaju posle ratova ili konflikta između država. Dakle, svaka komisija i odnosno svaka zemlja ima svoje specifičnosti, svuda u svetu se predviđa veće učešće ljudi kako bi sami oni dakle žrtve rata, pali borci, svi oni utvrđuju put, na koji način treba komisija da krene i zajednički sa institucijama preduzimaju određene korake u odnosu na mandat ove komisije. Da li će se baviti samo nestalim, da li će se komisija baviti samo žrtvama, baviti torturom. Po svetu najveću efikasnost su imale komisije koje su u svom sastavu bile sa određenim specifičnim temama jer su brže došle do rešavanja problematika a u zemljama gde je tema bila otvorena, gde su bile uključene sve teme kao što smo rekli od silovanja, ubistava, tortura sa psiholoskih aspekata, dogodilo se da i mnogim zemljama zbog tih procesa budu preodugovlačene te komisije radi istih i da ne ostvaruju efikasnost, a gde su teme bile konkretnije bilo je i boljih rezultata. Uglavnom, učešće u ovim komisijama se bazira na izbor odnosno selekciju od strane žrtava, boraca, civilnog društva i ta imena saradjuju sa vladinim institucijama i u zavisnosti od pravilima države se utvrđuju pojedinci i lica. Komisije mogu biti proširene ili u užem sastavu ima komisija koja broji pet a ima i komisija koja broji i do šestdeset članova. Dobro bi bilo i da u glavnom nastojanju u svetu je da komisije posebno u manjim zemljama kao što je u ovom slučaju Kosovo ili u zavisnosti kako će se region uključiti da komisije nemaju veći broj članova jer deo budžeta se troši tamo za to članstvo i često puta glavna problematika funkcionisnja među najvažnijim je sam novac i mogućnost da se obezbedjuje donacija. Mnoge zemlje funkcionisanje komisija su utvrdile po zakonskim odredbama, pretvara se skoro u zakon i deluju samostalno i od određenog budžeta firmi se odvaja za tu komisiju i u zavisnosti od mandata kojeg su same utvrdile. Taj se mandat može deliti u razne komponente, recimo bavi se nestalima boricima žrtvama torturama. Dakle postoji mogućnost da koristimo te materijale i da vidimo šta je pristupačnije, mada rekli smo i ranije, u svakoj zoni u svakoj zemlji oblici delovanja su različiti ali mi možemo uzeti i da se nadovezujemo a deo aktiviziranja civilnog društva svako u svom delu svako u svom selu zahteva posebno tretiranje. S toga nema neke inicijative koja je tek počela, nema određeni istorijat, negde je duže trajalo u svetu negde kraće a kod nas ako dobro bude krenuo proces može se utvrditi i vremenski rok delovanja komisije do mogućnosti istraživanja za sve slučajeve onda će i sav proces biti zdrav. Ja bih ovde stao i isli bi na kafe pauze i nakon toga i o ovoj temi bi mogli razgovarati u zavisnosti od raspoloživog vremena.

Pauza

Veton Mujaj: Počecemo sa sledecim delom. Mi cemo biti veoma kratki, i pokušacemo da što više dobijemo vaša mišljenja. U nastavku ovu diskusiju vodiće Besarta.

Besarta Vasija: Pozdrav još jednom. Prvo sam htela da se zahvalim svima što ste izdvojili vreme da dođete ovde. Zaista mi je drago što ima toliko puno učesnika na ovim konsultacijama i ovo pokazuje veliku zainteresovanost društva. Ja sam Besarta Vasija, ja sam koordinator za Kosovo u procesu konsultacija za osnivanja koalicije za Rekom.

Sada počinjemo sa drugim delom. Ja ću dati reč našem članu panela Salemu Čorbu iz Bosne i Hercegovine koji će vas više informisati o osnivanju koalicije za Rekom. Izvolite.

Prezentacija inicijative za osnivanje REKOM-a

Govornici: Salem Čorbo, Povratak i održiv opstanak, BiH
Valdete Idrizi, CBM, Kosovo

Salem Čorbo: Po još jedanput, Salem Čorbo, Bosna i Hercegovina. Pri Evropskoj uniji se priprema jedan projekat koji ima radni naslov „Evropa bez ratova 1914-2014“. Znači, Evropa poslednjih sto godina sa najtragičnijim sukobima otkada je svijet zapamtio, završava ga nažalost tamo gde je i počeo 1914. Vjerovatno sjećate se da je to Sarajevo, Sarajevski atentat i Prvi svjetski rat. I nadamo se, i oni se nadaju da je ovo sa ratovima na Balkanu poslednje što će se desiti u Evropi, u njenoj budućnosti. I otud ovaj projekat 1914-2014. da Evropa iza sebe ostavi epohu ratova, epohu krvi, tla i mača, da se na taj način reguliraju odnosi među njenim stanovnicima. Nekako na tragu te ideje je i ono što smo mi, sastajući se, pre svega nevladin civilni sektor i članovi udruženja i članovi porodica civilnih žrtava rata, već četiri godine, pokušavali da nađemo oblik, koji bi bio najsvrsishodniji da pokušamo da rešimo, ne segmentirano, nego u celini, sav niz ovih problema o kojima smo, evo, i u ovom prethodnom dijelu čuli puno. Toliko je tih problema, toliko je tih, rekao bih, dijelova od istine, od pravde, od hospitalizacije, od pružanja pomoći svim oštećenim, preparacija. Jedan ogroman set pitanja i mi smo otprilike prije nekoliko godina, sastajući se na tim zajedničkim forumima, da bi to jedna regionalna komisija, sa vrlo preciznim mandatima, funkcijama nadležnostima, mogla da pokuša da da teoriju. Znači, ta komisija bi bila osnovana na slične načine kao neke ranije komisije, međutim radi se o jednom specifikumu ovde kod nas u regionu, znači previše bi ovde zemalja učestvovalo i previše pitanja bi se tretiralo, ali mislim da je nekako u hodu do 2014 godine, da bi mogla ta komisija da uradi jedan značajan deo posla. Izbor između nacionalnih komisija i regionalne? Daje se da prednost regionalnim, zato što nacionalne ne mogu da odgovore na sva pitanja, ne mogu ni na mnoga pitanja. Jer mi smo ovde, što se ovde dešavalo, dešavalo se vrlo povezano, dešavalo se u jednom mozaičnom sklopu, praktično Škorpioni koji su ovde počinili toliko zla su predhodno to isto uradili mojoj Bjeljini, Vukovaru, Sanskom Mostu i bili na Srebrenici i bili na Kosovu. Žrtve su takođe u raznim delovima regiona. Mi imamo situaciju da su ubice sada u drugim državama, da su tela u drugim državama, znači mi ne vidimo ni pravosuđe ni bilo koji oblik kako bi mogli parcijalno u jednom nacionalnom okviru da pokušamo da rešimo te stvari. To je, kao što sam i čuo od ljudi ovde, dijalog. Apsolutno je dijalog moguć, jedan ravnopravan dijalog po svim otvorenim pitanjima, uz poštovanje svih međunarodnih normi. Ne mogu samo jedni, jedni znaju da imaju žrtve a ne znaju ni ko su bili počiniooci, ni gde su tijela, ako su tijela i počiniooci u drugim državama. To su otprilike neki od glavnih razloga zašto se ide na ovu regionalnu komisiju, koju bi mi, podizanjem svesti javnog društva, znači civilnog društva, javnog mnjenja sa prikupljenim milion potpisa kao pritiska

na vlasti kako bi pristali na već međunarodno uređeni oblik rada tih komisija koje bi imale zakonske okvire svog rada koje bi mi, tj. parlamenti bi im predali mandat da mogu da procesuiraju sve vrste ratnih zločina, sve vrste povreda ljudskih prava, teških, da izvade sve arhive gde su pre svega nestali, sudbine nestalih, a i naravno da otkriju imena počinioca do kojih bi se neumitno došlo samim radom komisije. Bilo je dilema da li da komisija apriori utvrđuje karaktere rata ili razloge zbog kojih su dovedeni. Neko mišljenje koje mi za sad vidimo je da mi utvrdimo činjenice. Kroz činjenice će se savršeno jasno videti put tog zločina. Jasno ćemo videti koje su vojske gde bile, šta je iza njih sve ostalo. Koliko popaljenih kuća, koliko pobijenih civila. Na jednom takvom tragu ne mi gradimo sliku, prilično je nama svima poznata slika međunarodno sankcionisana ta slika dosadašnjih karaktera ratova, ali da mi se posvetimo ulozi žrtve i svemu onom što je njoj potrebno. Već sam dotakao pitanja i ogromne probleme Bosne i Hercegovine. Vidite i sami, postoje problemi u regionu u saradnji, sa čak i počiniocima ratnog zločina. Nama se ne davno desila gorka stvar, ja ću slobodno reći prebeg čoveka koji je osuđen za ratne zločine u Hrvatskoj. On je samo došetao u Bosnu i Hercegovinu i ovi naši izolovani, isparčani pravosudni sistemi sprečavaju Bosnu i Hercegovinu da ga izruči tamo gde je presuđeno 10 godina za ratne zločine, zato što su i sve druge zemlje to isto ugradile u svoje pravosudne mehanizme. I mi ćemo doći u jednu čudnovatu situaciju da kada ga presudimo u jednoj zemlji, a on samo, ponavljam gotovo prošeta, dobije tamo dokumenta i on je tamo persona i zaštićen po svim pitanjima. Ja nemam iluzija da će formirati ovu komisiju biti jednostavno, čak naprotiv, ogromna će biti protivljenja. Ona će dolaziti iz političkih struktura koji će željeti da zaštite svoje političke ciljeve, svoje teritorijalne ciljeve, da izruče ratne zločince i da omoguće pristup grobnicama, da omoguće punu istinu. To uopšte neće biti jednostavno. Region je opterećen brojnim problemima. Vi znate da je Hrvatska tužila Srbiju za genocid, Srbija uzvraća kontratužbom, Bosna i Hercegovina je tužila za genocid, tužba je odbijena, ali je presuđeno. Srbija je osuđena za nesprečavanje genocida u toj presudi i naloženo je ispravljanje posledica genocida. Vi znate da ste sa svojim priznanjem ovde Kosova, Srbija pokrenula kod međunarodnog suda pravnu, zatražila pravno mišljenje o tome. Uopšte neće biti jednostavno ako se samo političari budu pitali o tome, ali upravo oni koji zastupaju civilne žrtve rata, oni koji se svakodnevno susreću sa njihovim problemima, oni koji ne žele da zaborav prekrije sve zločine, da zločinci ostanu nekažnjeni, da tijela ne budu pronađena, da porodice ne dobiju satisfakcije, ni moralne ni materijalne u obliku reparacije. Oni bi morali napraviti jedan front, jedan ogroman pritisak na vlasti koji uz određenu podršku međunarodne zajednice može završiti time, osnutkom jedne ovakve komisije sa vrlo jakim mandatima. Ja vas želim podsetiti da će to biti vrlo jaki mandati sa zakonskim uporištima. Mi, nevladin sektor, mislim da smo dostigli jedan nivo i možemo međusobno razmenjivati informacije, pomagati jedni drugima, pokušavati da dođemo do istina, ali to su, čini mi se, parcijalna viđenja. Mi nemamo pravo nikoga da pozovemo na saslušanje, na odgovornost, na intervju. To će te komisije moći od predsednika države do vojnog vrha, do svih tih nivoa. Mi nemamo to i nije nam ta uloga dodeljena i zato mi želimo da pokrenemo one koji su najodgovorniji, da formiraju jedan takav oblik vjerovatno vrlo moguće, sa prisustvom predstavnika međunarodne zajednice u tim tijelima. Jer ako je to moglo u tridesetšest zemalja da se do sada uredi, ili negde su i dvije zemlje bile u komisiji. Mislim da mi to dugujemo pre svega porodicama žrtava, da udruženja mogu mnogo lakše da komuniciraju. Znači, ja dolazim iz prakse i mogu jako, jako puno govoriti o praktičnom vidu. Ja tačno znam kako vidim tu komisiju. Ja je vidim kako tijelo kome moja organizacija i ja, isto kao i vi, možete uputiti sva svoja pitanja, sva svoja znanja i obavezati da će ona odgovoriti na sve. Jako puno pitanja ima u nekom drugom dijelu regiona, jako puno tijela leži na nama nedostupnim mjestima, jako puno istine ne znamo o logorima koji su tamo negdje bili, jako puno počinioca

gledamo na televiziji u drugim zemljama, i vrlo je logično ako se organizacija obrati toj komisiji da će ona vrlo relevantno da uzme i istraži, ne ispita, istraži te navode, i u svom mandatu će imati i da predloži krivično procesuiranje, što je jako bitno. To znači da će da ustupi sve podatke pravosuđu i da traži od pravosuđa da preduzme te. Znači da neko ko ima te mandate, to je jedini oblik koji postoji u svetu izvan pravosudnog koji može na takav način rada. Znači mi iniciramo i delegiramo jedan dio tih naših prava, jedan dio tih naših potreba porodica žrtava, da na jedan takav sistematičan način to regulišemo. Ja ću vam dati par primjera. Dolazim gore, iz vrha Bosne. Ako se sjećate dobro, tu je bio u aprilu 1992. prvi upad Arkanovaca, u stvari počeo je rat u Bosni i Hercegovini i ja ovde sa sobom imam jednu knjigu jednog mog kolege koji se bavio istraživanjem toga i želio bih vam pokazati dvije fotografije o kojima bih htio govoriti. Mislím da nas ima malo pa možemo od ruke do ruke. Zamolio bih vas da pogledate ovu naslovnu fotografiju i fotografiju ovog uplašenog čoveka, mislim da će biti interesantno da vam o tome dam par detalja, zbog čega je bitno ovo što bi ta komisija imala u mandatu. Ova naslovna fotografija, obe su fotografije Rona Haviva, to jedan od najpoznatijih svetskih fotografa koji se bavi upravo temama ratnih zločina. Na ovoj naslovnoj se vide tri čoveka u punoj ratnoj opremi kako šutira mrtvu ženu, u stvari su je predhodno ubili to troje ljudi. To je samo srednji snimak. U više snimaka se vidi kako oni pucaju u te žrtve, znači imamo fotografisan ratni zločin 1. aprila 1992. godine. Znači, ova tri čoveka, ne krijući se, pokazujući puno lice, stoje iznad žrtava, čak i posle egzekucije šutiraju tu gospođu. To je jedna porodica, jednog mesara Rexhepa. Njegova supruga i njen brat ubijeni su ispred svoje kuće u aprilu 1992. godine. Ova fotografija je obišla sve svetske časopise i magazine, na svim vjestima, na svim medijima je bila. Sedamnaest godina je prošlo od tada, a ljudi koji su to uradili su u Srbiji. Oni koji su živi, ono koliko ja znam, je da je Nataša Kandić, izvršna direktorica Fonda za humanitarno pravo, uputila otvoreno pismo predsedniku Srbije Borisu Tadiću, tražeci od njega da procesuirá ove ljude koji na ovoj fotografiji, znači dokumentovano, apsolutno bih rekao javno izloženo čine masakr nad jednom porodicom. Tu je ubijeno sedamnaest ljudi u tom dijelu. Ne znam da li je stigao odgovor iz kabineta predsednika Borisa Tadića, ali mislim da bi ta komisija u punom mandatu imala pre svega za cilj da istraži i obaveže sve organe da joj dostave sve podatke, pa naravno i dostave identitet ljudi. Znam da je jedan poginuo od tih gore, a da su ova dva još živi i oni su slobodni, tu u susednoj državi. Sedamnaest godina cijeli svijet zna tu istinu, cijeli svijet vidi tu istinu. Ta porodica, njima su i sina ubili u tom napadu tako da je ostala živa samo kćerka koja je do sada živjela u Evropi, pa je otišla u Ameriku, a sad živi u Australiji i vjerovatno ni tamo neće naći mira, jer satisfakcije nema za zločin koji se desio njenoj kompletnoj porodici. Nikakvih moralnih reparacija nije dobila ni u Bosni i Hercegovini ni šire, i znači ona samo čeka neki drugi momenat, neku drugu priliku, neke druge hrabre ljude, pa čak i političare, da smognu snage da nju jednom pozovu i javno izvine kao i mnogim hiljadama i hiljadama drugih koji su na sličan način prošli tu tragiku. Druga ta fotografija koju vidite, slika tog uplašenog čoveka, takođe snimljena u Bjeljini tih dana, reč je o čoveku, Ron Haviv ga imenuje kao Kosovar, znači Albancu sa Kosova, koji je praktično iz svoje kuće izveden, mada su Arkanove jedinice govorile da je on zarobljen sa ličnom kartom sa Kosova. To je njima bio dovoljan razlog da ga uhapsu. Ron Haviv objašnjava da su ga odveli, tukli su ga i pred njim, a onda su ga odveli u krizni stab SDS-a, to je Srpska demokratska stranka koja je bila nosilac svih ratnih zbivanja u tadašnjoj Republici Srpsko, i da su ga odozgo bacili kroz prozor sa drugog sprata. Kada je naišao Ron Haviv, on je još bio živ i pošto je preživeo oni su ga tukli dok nije naišao Arkan. Arkan je naredio da se on kao brzo vodi u bolnicu da se skloni. Ron Haviv je posle otišao u bolnicu da pronađe ovog čoveka i nije ga našao. Rečeno mu je da nije ni dovezen u bolnicu i praktično identitet ovog čoveka se ne zna. To govorim zato što je tih dana, da bi opravdali svoj napad na Bjeljínu, su proklamovali jednu devizu,

definiciju da se sprema osveta, da se sprema napad islamskih radikalnih islamista i fundamentalista sa Kosova. I da bi to dokazali, te vlasti su izveli sve Albance koji su tada živeli u Bjeljini, one koji su im bili dostupni, iz svojih kuća, i jednostavno pobili. I to je najveće stradanje Albanaca u Bosni i Hercegovini, znači jedno kolektivno stradanje. Tijela su posle, jedan deo tjela je sklonjen, obično bačen niz Drinu, drugi je zakopan u tajnim grobnicama, za jedan dio su se porodice zainteresovale i iz Bjeljine su one transportovane za Makedoniju, odakle je većina za Tetovo, a jedan deo za Kosovo. Znači, razmena je izvršena u Smederevu, čovek koji je vozio, ima pogrebno preduzeće, mi je pričao kako ga je opština obilato nagradila da izveze sva ta tjela, a rodbina tih ljudi ga je još trostruko nagradila što su im tjela dovezena. Govorim ovo iz jednog prostog razloga. Ti ljudi su bili ubijeni u Bjeljini a ubice su došle iz Srbije, i sada žive u Srbiji, najveći dio njih, onaj koji je preživeo rat. Tijela su nam ili nepoznata ili su odvezena i ukopana, sahranjena po običajima, bez vršenja forenzičko-patološke obrade. Znači bez utvrđivanja zločina ukopani su praktično kao da su umrli prirodnom smrću. Trenutno se ovi zločini, za njih još samo porodice znaju, praktično nisu ni evidentirani u nekom značajnijem obimu. I to se i dešava otprilike onako kako vlasti žele, da se oni što prije zaborave, da se tragovi uklone gde su oni mučeni i ubijani, gde je zgrada odakle je ovaj čovek bačen, to je zgrada kriznog staba SDS-a. Ona je nedavno srušena i napravljena je moderna banka. Znači, nema više ni mjesta zločina, nema tijela, ubice su nedostupne i ja bih volio da neko pokuša da nađe modus kako da se ovaj slučaj istraži a da nije na nekom regionalnom nivou. Hag se nije dublje pozabavio ovim pitanjem u moru potraga za ovim glavnim vinovnicima i glavnim ličnostima koji su po njima uzrokovali ratne sukobe. Ja vam dajem primer Bjeljine. Vi svi znate primjere ovdje u Bosni i Hercegovini i svim drugim regionima gde je bilo ovakvih desavanja. Imamo potpuno istu situaciju. Svi se trude da ovo zaborav prekrije, svjedoci umiru, dokazi nestaju. Čini mi se da samo s vremenom jača tuga, bol pa i patnja porodica žrtava, da one sve ostaju usamljenije u pokušajima da regulišu ta svoja prava i kroz materijalne i ne materijalne reparacije od kojih posebno izdvajam ove nematerijalne, i ja bih volio da u nekoj doglednoj budućnosti, kroz rad ove komisije, svi počnemo jedni drugima dolaziti na ukop ovih civilnih žrtava rata. Na žalost, u Bosni i Hercegovini svi idu samo na svoje, vođeni samo političarima. Mislim da do onog momenta dok svi priznamo jednak status civilnih žrtava rata, da prvo mi moramo da budemo pioniri tog posla, da tako odamo dostojno poštovanje svim tim žrtvama, da možemo pod punim pravom tek onda tražiti od svih takvo jedno ponašanje. Da bi to ostvarili, trebamo vrlo organizovano i vrlo sistematski pokrenuti jednu javnu kampanju, reći jasno svoje mišljenje, želje i šta trazimo od te komisije, ugraditi sve naše potrebe u njen rad, koliko je moguće, i pokrenuti ove društvene mehanizme. Ona je pre svega jedan društveni mehanizam kojim se u vreme enormnih kršenja ljudskih prava jedno društvo može lakše suočiti, jer i vama je svakako jasno da mnogo, mnogo izgrađeniji pravosudni sistemi ne mogu ni blizu odgovoriti na ova pitanja. Znači, jedan ukupan sistematski pristup, koliko je moguće u ovom regionu, uz jednu apsolutnu podršku svih nivoa vlasti. I, naravno, da se to uradi čista srca, jer ako se vidi da će bilo ko pokušati da zloupotrebi ta dokumenta, te dokaze, rezultate tih istraga, mislim da ćemo i tada imati problema. Da bi ista pokrenula civilno društvo, mora biti pionir. Mi jesmo pioniri. Evo, ja sam juče ceo dan putovao da bih danas bio ovdje sa vama i da vidimo. Jednostavno, otprilike isto ono što vidim i u Bosni i u Crnoj Gori i u Hrvatskoj, i vi kad dođete kod nas videćete vrlo slične ljude sa vrlo sličnim problemima, sa vrlo sličnim nezadovoljstvom odnosa vlasti sa svojom nemoći. Zašto da samo oni nose jedan od najvećih tereta koji nam je i rat i ova tanzicija ostavila u nasleđe, a to je breme žrtve, breme da krivci javno hodaju. Kod nas se desilo da je čovjek odležao zatvorsku kaznu Haškog tribunala i sad se kandidirao za načelnika opštine. Propisi tu nemaju osećaja, nemaju milosti. Mi moramo izgraditi neke drukčije mehanizme za procesuiranje tih ljudi, za njihovo

doživotno udaljavanje sa svih javnih funkcija. Mi moramo izgraditi takve mehanizme i ugraditi ih u rad te komisije, i čvrsto stajati iza toga. Jer ako to ostavimo samo političarima, a sve ovo što su uradili za ovih deset, petnaest godina je verovatno, vidite veoma malo da ovo naprijed sto se desilo neće ništa bitnije promeniti situaciju, pre svega ponavljam porodice žrtava i istine o onome što se njima dešavalo. Eto ja u ovom djelu ovoliko.

Besarta Vasija: Hvala vam puno gospodine Čorbo. Sada dajemo reč Valdeti Idrizi, ona je članica Konsultacijskog veća koalicije za Rekom, izvolite.

Valdete Idrizi: Hvala vam puno Besarta. Htela sam da istaknem moje iskustvo i zašto sam se ja pridružila ovoj inicijativi. Moram da vam kažem da se ja nisam pridružila od početka. Znam da od maja 2006. godine, tri organizacije sa veoma velikim iskustvom u oblasti ljudskih prava, to su organizacije: Dokumenta iz Hrvatske, Fond za humanitarno pravno, Istraživačko-dokumentacioni centar iz Bosne koji su na kraju, nakon puno pokušaja, uspeali da alarmiraju široko javnost time što su organizovali, nakon velikih priprema, prvi regionalni forum koji tada nazvan Forum za tranzicionu pravdu. Oni su uspeali, nakon velikog pritiska, da dovedu i najviše predstavnike vlade, kako bi oni barem otvorili forum i kako bi pokazali određenu institucionalnu podršku. Ovo je imalo veliki značaj i za učesnike koji su dolazili iz celog regiona i koji su pripadali različitim oblastima društva. Ono što vredi napomenuti jeste da su istovremeno bili prisutni ljudi koji su slični ljudima prisutnim danas za stolom. Znači imali smo ljude iz organizacije za ljudska prava, različite naučnike, umetnike, predstavnike medija, predstavnike udruženja palih boraca, žrtava i istovremeno predstavnike institucija. Nakon jednog velikog buma koji je izvršen u društvu, pošto znamo da je ovaj prvi forum održan u Sarajevu, otvorena je određena javna diskusija da vidimo u kom obliku treba da se suočimo sa istinom, koji su to mehanizmi, koji na najbolji mogući način, na najobjektivniji način bi mogli da dovedu do dokazivanja istine i koji bi mogli do određenog nivoa da ispune sve te potrebe i očekivanja žrtava. Stoga najsigurniji, najbolji put koji su preduzele ove tri organizacije bio je proces konsultacija. Mi organizujemo različite konsultacije sa različitim grupama ljudi u celom regionu i hteli smo da čujemo i same ljude da iznesu nešto, da iznesu svoje ideje. Istovremeno mi smo doveli i veliki broj predstavnika komisija iz celog sveta. Znači to su komisije koje su uspele da rasvetle mnoge slučajeve, da pronadu počiniocima kao i tela nestalih lica. Ranije je ovo i Veton pomenuo, ali u vašem materijalu imate informacije o komisijama koje su osnovane širom sveta. Nakon toga druga ideja, pošto kažemo da ovo predstavlja jednu regionalnu inicijativu i gospodin Čorbo i mnogi drugi su pomenuli zašto je bitno da imamo regionalni pristup a ne nacionalni pristup, upravo zbog velikog broja slučajeva koji su izneti da su zločini počinjeni u nekoj drugoj državi a da se ostaci nalaze u totalno drugačijim državama, Bosni i Makedoniji itd. Znači postoji puno dokumentacija, dosijea koje se nalaze u drugim zemljama, postoji puno razloga zašto nam je potreban regionalni pristup, jer pristup na nacionalnoj osnovi ne može da ispuni sve zahteve. Ne želim sada da uđem u celu ovu argumentaciju. Nakon toga organizovan je drugi veliki regionalni forum koji je okupio oko četiristotine ljudi u Hrvatskoj, pošto je predviđeno da se u svim zemljama bivše Jugoslavije organizuje forum i da bude otvoren od strane osobe broj jedan u datoj državi. U Hrvatskoj se desila ista stvar. I tamo je postojala izvanredna podrška društva za ovu inicijativu, što je postepeno dovodilo i do stvaranja nekog imena ove komisije. I tu je predsednik Hrvatske, gospodin Stipe Mesić, otvorio ovaj forum. I nakon toga forum u februaru 2008. godine, gde je predsednik skupštine, nakon veoma velikog pritiska koji je izvršila gospođa Natasa Kandić, došao i otvorio forum i rekao da je potrebno da postoji regionalni pristup i da nije potencirao Kosovo, Bosnu, Crnu Goru, Makedoniju i tako dalje. U međuvremenu, između svih ovih foruma,

vođene su konsultacije na regionalnom i na nacionalnom ili državnom nivou. Ovde vredi pomenuti jednu od konsultacija koja je možda i dala ime koaliciji kada je ova koalicija ozvaničena i kada je formirano ovo koordinacijsko veće kao struktura u okviru cele inicijative. To je bilo u Podgorici, prošle godine, gde je učestvovao veliki broj učesnika sa Kosova. Znači učestvovao je veliki broj ljudi iz udruženja porodica, pošto je postojala velika saradnja sa većem udruženja porodica i tu se razgovaralo oko značaja i potrebe da postoji jedna ovakva komisija. Neki od vas su bili. Nakon što je forum struktuiran i nakon što je ustanovljeno ovo koordinacijsko veće sa učesnicima iz različitih zemalja, mi smo imali po dva predstavnika iz svake države. U ovom slučaju, to sam ja i gospođa Shukrije Gashi iz organizacije Partners Kosova sa sedištem u Prištini, koja radi na celom Kosovu. Dakle, razlog postojanja ovog koordinacijskog veća bilo je upravo da se pruže preporuke, kao što je to slučaj sa današnjeg okruglog stola i sa različitih diskusija koje su održane do danas. I mi prenosimo te preporuke, te zabrinutosti na redovnim sastancima koje održavamo, mi kao Konsultacijsko veće. Sve kritike, komplimenti, sugestije, treba tamo da budu predstavljeni. U većini slučajeva, ja vam ovo govorim iz iskustva, veoma često ove zabrinutosti koje vi iznosite danas, je na drugim konsultacijama isto i sa onim u regionu. Dakle puno tehničkih i političkih pitanja, shodno procesima koji se odvijaju, stvarali su ista pitanja, iste zabrinutosti. Naravno, i ja kao i svi vi drugi, kao moje kolege, smo svesni da je ovo jedan veoma osetljiv proces. Mi znamo da imamo više od sedamnaest hiljada ljudi koji su nestali, 1900 samo na Kosovu. Prošlo je puno vremena i mislim da više nemamo tu lagodnost da ovo prepuštamo vremenu. Mi nemamo tu lagodnost da upiremo prstom ka nekome a ne ka sebi. Ovo je bio razlog zašto sam ja prvi put, kada sam bila pozvana na konsultacije u Beogradu 2007. godine, kada su me pozvali na jednu od konsultacija koje su održane sa organizacijama za ljudska prava. Prvo pitanje koje sam postavila nakon što sam pročitala jedan materijal koji mi je dat u vezi ovoga bilo je: "Zašto ima toliko malo ljudi sa Kosova? Zašto ste nas pozvali u tako malom broju?" Drugi razlog i materijal koji sam ja imala je pokazivao da je bilo i drugih učesnika sa Kosova. Međutim, nedostajala je razmena informacija. Ja sam videla da spremnost da se ima što više ljudi sa Kosova je postojala od strane inicijatora, nakon toga od strane svih učesnika. Nakon toga, odmah nakon konsultacija u Beogradu, organizovane su konsultacije i na Kosovu. Možda jedna od najvećih konsultacija koja je organizovana u Mitrovici u čijem sprovođenju sam pomogla zajedno sa Fondom za humanitarno pravo, gde smo imali predstavnike organizacije *Oko vizije*. Mi smo istakli par pitanja i meni još uvek nešto nije bilo jasno. Znači ja sam imala potrebu da čujem od ljudi kakva vrsta komisije, jer su ova pitanja postavljena tokom svih konsultacija, dakle pre svega kada govorimo o mandatu, da nije Srbija ovo započela, da ne dolazi inicijativa iz Srbije i da na taj način želi da umanjí zločine počinjene na Kosovu. Ne. Zločini su se desili i nikakvo građansko ili civilno društvo na Kosovu nema nigde ni mandat ni snagu da osniva ovakvu komisiju. Znači, uloga civilnog društva u ovom slučaju, ova naša uloga i uloga po svetu jeste da odigramo našu ulogu i da lobiramo i da u sklopu ovih konsultacija damo formu ovoj komisiji. Mnoga pitanja su nakon toga bila: "Zašto ste po materijalima naveli rok 1991-2001, zašto niste uključili 1981. godinu kada znamo da su i tada vojnici ubijani u bivšoj JNA?" Zatim smo imali pitanja: "Zašto da ne uključite i 2004. godinu, ono što se desilo u martovskim događajima? Zatim u Hrvatskoj: „Zašto 2000-ta?“. Ali ovo je ranije Veton specifikovao. Kada govorimo o iskustvu ostalih, što je jasniji mandat time će i uspeh biti veći. Pošto mi govorimo o svim ratovima koji su se desili po svim ovim državama koje su bile uključene, onda ovaj period 1991-2001 uključuje i Makedoniju. Zatim smo imali ista pitanja koja ste postavili i ranije u vezi sa manipulacijama, lažima, u vezi sa zločinima koji su počinjeni, i ovo je upravo razlog zašto treba da imamo ovu komisiju. Znači upravo iz tog razloga ove spekulacije koje su se desile i koje će se dešavati iz različitih razloga ne dozvolimo. Znači, mi,

ukoliko smo mi ti koji na određeni način osmišljavamo i utvrđujemo sve one kriterijume koji će važiti za ovu komisiju i za te članove komisije, posebno tokom procesa kako bismo na određen način vršili nadzor i ocenu rada ove komisije. Mislim da je to jedini put kojim treba da pođemo. Upravo zbog toga sam ja rekla da je veoma bitno da svako od nas, bez obzira na to u kojoj oblasti radi, neko od vas u vašoj sali je pozvaniji da govori direktno o ovim pitanjima, možda ste vi direktno pogođeni ratom, neko drugi radi u ovoj oblasti na neki drugi način. Dakle, ne želimo da pominjemo i ovo je i gospodin Arapi rekao ranije. Dakle, ne treba samo da čekamo udruženja da organizuju ovakve debate i da podstiču ovakve debate. Ne treba da se bave ovim pitanjem samo oni koji su pogođeni direktno. Mi kao društvo smo svi pogođeni ovim fenomenom. Ja mislim da nam istorija neće oprostiti ukoliko mi ne poguramo ove procese napred. Ja znam da je ovo pitanje veoma osetljivo, znam da su ova pitanja uvek bila osetljiva, mi znamo ukoliko je Kosovo država a Srbija nije priznala Kosovo, kako mi onda očekujemo da se osnuje ova komisija. Ja mislim da nije naš posao da se mi sada bavimo tim pitanjem. Mi treba da se usredsredimo na izradu ove zajedničke platforme i da osmislimo sve te faze, etape ili komponente kako bi uvek potrebe žrtava bile broj jedan. Ranije je rečeno, ovo je regionalni nivo i sve zemlje koje su proizašle iz bivše Jugoslavije su ravnopravne. Ovo je slučaj kod nas u Koordinacijskom veću i na nivou konsultacija, zato što uz pomoć različitih donatora Fond je uspeo da obezbedi sredstva za negde osamdeset diskusija na regionalnom nivou. Što se tiče Kosova, do kraja prošle godine, pošto znamo da je ovo jedan osetljiv proces koji ne može da bude završen u kratkom vremenskom periodu, postoji prostor za konsultacije i za konkretne preporuke koje proizađu iz ovih konsultacija. Mislim da su već u prvom delu debate date neke konkretne preporuke, izneto je nekoliko alarma. Kao što ste vi rekli, možda su ovo neka pitanja koja ranije nisu pominjana, ali je veoma bitno da budemo otvoreni i da potpomognemo ovaj proces. Vi ćete videti u jednom dokumentarcu koji ćemo vam prikazati kasnije kako su konkretno funkcionisale komisije u svetu, videćete same članove komisije, sa kakvim izazovima su se suočavali. Ja nisam stručnjak u ovoj oblasti da vam govorim više o ovim postupcima, ali mislim da nakon što pogledamo ovaj dokumentarac, vi ćete videti da iako su ove komisije osnovane od strane države, iste su bile nadgledane i od drugih strana. Ovo definitivno predstavlja jedan izazov pošto se postavlja pitanje kada ih osnivaju same države, da li ćemo uspeti da obezbedimo objektivnost i profesionalizam. Dakle upravo zbog toga kada govorimo o mandatu i o svima treba da predvidimo sve ove stvari kako ne bi smo naišli na ove probleme. Ranije je pomenuta i Južna Afrika. Što se tiče ove komisije, koja je bila komisija za pomirenje, ja sam imala ovu informaciju i ranije, znači 1990. godine, kada sam počela da radim i da se bavim ovim poslom kojim se bavim i danas. Reč pomirenje pomenuta je puno puta na ovim konsultacijama. Mi nismo spremni za pomirenje, samo želimo da se utvrde činjenice. Istovremeno reč istina, komisija za istinu, kakva istina? Svako ima svoju verziju istine, ali upravo zbog toga mi smo veoma bili obazrivi sa REKOM. To je regionalna komisija za utvrđivanje i potvrđivanje činjenica o zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji i drugi teškim povredama ljudskih prava. Naravno, proces pomirenja i celokupna tranziciona pravda i ceo proces je veoma dug i bolan. Međutim komisija i mi smatramo, do sada je se uvek govorilo upućivanjem na konsultacije sa ljudima koji su učestvovali u ovom procesu. Mi smo namerno sklonili ovu reč i sa dnevnog reda ili kada govorimo o javnim saslušanjima. Na primer, juče mi smo imali konsultacije sa ženama, sa organizacijama koje su deo ženske kosovske mreže, i mi smo govorili o ovim javnim svedočenjima koje je Elbert malo pre pomenuo. Sve ove konsultacije koje su sprovedene, čak i poslednje u Bečićima, sa velikim brojem ljudi iz regiona su dovele i do javnog svedočenja. Ali, kao što je skrenuta pažnja od strane žena koje predstavljaju ova udruženja, moramo da pronađemo neki oblik, znači da to ne namećemo. Postoje različite kategorije društva gde se neko oseća dobro da svedoči, da iznosi šta

mu se desilo. Ali kada govorimo o slučajevima seksualnog nasilja, kada govorimo o ženama, mi moramo da poštujemo i njihovu nespornost da javno svedoče. Ja možda u ovoj fazi ne želim da vam nabacujem sve pojedinosti. Ja ću ovde prekinuti moje izlaganje i ukoliko imate bilo koje pitanje u vezi sa konsultacijama koje su sprovedene do sada u vezi sa planovima, znači ja sam tu da odgovorim. Možda jedna dopunska informacija koja je izneta od strane velikog broja ljudi: nespornost vlade, iako u forumu koji organizovan u Prištini a koji je ocenjen kao najuspešniji forum, kako u smislu učešća ljudi tako i u smislu učešća u diskusijama. Ovaj forum je bio otvoren od strane predsednika Kosova i istovremeno i zamenik premijera Ramë Manaj je bio prisutan, kao i ministarka pravde. I mi kao Kosovo treba stalno da vršimo pritisak, zato što je iskreno ova tema osetljiva i nije uopšte privlačna, zato što, da ne kažem da nije uopšte rađeno, ali nije dovoljno rađeno u ovoj sferi. Upravo iz tog razloga mi moramo stalno da vršimo pritisak. Meni je danas drago što smo imali i predstavnike opštine Peć ovde, ali je dobro pošto već svi imamo ovaj sveobuhvatan a ne isključiv pristup, da onda izvršimo pritisak i da onda obavestimo ljude o tome šta se dešava kako bi smo svi bili uključeni u proces. Hteli oni to ili ne hteli, vlada i država su one koje će osnovati ovu komisiju i hteli mi to ili ne mi treba da budemo svesni da Kosovo prolazi kroz tranziciju. Kosovo samim tim ima određene prioritete, Kosovo je sada postalo država i mi imamo neke izazove koji se razlikuju od izazova drugih država, ali verujte nam da ovo isto možemo da čujemo u različitim državama. Znači, u Bosni imaju svoje prioritete, imaju svoje probleme i tako dalje. Upravo zbog toga želim da kažem ono što okuplja sve zemlje u regionu jesu ovi ratovi koji su se desili, ova zajednička prošlost koja treba da nas okupi kako nam se ove stvari ne bi ponovile u budućnosti. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala Valdete. Sada ćemo prikazati jedan film koji će govoriti o iskustvima drugih. Ovde imamo komisiju za istinu u Peru. Ova komisija je osnovana predsedničkim dekretom i cilj ove komisije bila je utvrđivanje činjenica i odgovornosti svih strana u ratu. Nakon filma mi ćemo nastaviti sa diskusijama gde ćete moći da postavite pitanja i da iznesete vaše komentare u vezi onoga što je rekao gospodin Salem i gospođa Valdete. Sada ćete pogledati film.

Film

Besarta Vasija: Sada pozivami učesnike na debatu, pitanja, komentare. Izvolite gospodine Lulzim.

Lulzim Arapi: Hteo sam da se zahvalim predhodnim govornicima, gospodinu Salemu, hteo sam da se zahvalim pre svega gostima iz Bosne i gospođi Valdete. I takođe sam hteo da se zahvalim na prikazivanju filma, iako se film odnosi na nasilje koje se desilo u jednom istom društvu, što predstavlja okolnost kod nas. Na žalost, kod nas je bilo pitanje različite etničke grupacije. Opet postoje neka pitanja koja mogu biti ista kada govorimo o tragediji koja se desila. Nekoliko puta je pomenuto, čini mi se sa dozom rezerve, reč pomirenje, ili možda svrha, cilj rada ove komisije koja god da ona bude. Ja nisam dobar poznavalac rada komisije iako sam čitao nešto o njima. **Bilo kakav cilj ili svrha rada ove komisije koja će biti ispisana u okviru te zvanične formulacije, moje lično misljenje, možda na to utiče moja profesija, na kraju krajeva taj sveobuhvatan cilj je pomirenje. Ja ne bih hteo da se plašim ove reči i da smatram da je to nešto što pripada đavolu ili vremenu veštica** i tako dalje. Ukoliko se setimo, ukoliko sam dobro shvatio inicijativu Evropske zajednice, kao što je rekao gospodin Salem za jedanaestogodisnji period od 1914. do 2014. vremena bez rata, ja opet moram da kažem da se konflikt kao takav nastavlja. I ja ovo stalno iznosim u mojim izlaganjima i na svim sastancima na kojima učestvujem. Konflikt kao takav na

žalost, i etnički konflikt na Kosovu ali sigurno i u Bosni i Hrvatskoj kao takav, po meni je i dalje nastavljen, nije završen. Strane su na određen način prekinule direktan kontakt, ali u svakom slučaju, u jednom ili drugom obliku, ovaj konflikt i dalje traje. Konflikt kao takav će se završiti u onom trenutku kada osobe koje su bile uključene na jedan ili na drugi način, završe sve ono što se povezivalo sa ratom, a naravno ovo nije jednostavno. Rat za sobom ostavlja traume. Traume kao takve predstavljaju jedan trag koji se ne može izbrisati, i one se registruju u našem nervnom sistemu, u našem mozgu i kao takve ove traume ostaju za ceo zivot. Dakle, nemoguće je da ukoliko ne govorimo o tome šta se desilo, da će ovo možda predstavljati jedan način rešavanja problema. Znači ovo je glupost, nešto što ne može nikada da se shvati. Način na koji možemo da rešimo probleme jeste razgovor, dakle da govorimo o tim problemima. Možda ovakve komisije mogu da pomognu kako bi ljudi imali mogućnost, kako bi imali jedno mesto gde će imati pravo otvoreno da iznesu ono što im se desilo. čini mi se da će ovo možda imati jedan psihološki efekat, katarza, mi to zovemo emotivna katarza gde dolazi do ispražnjavanja svih tih emotivnih naboja. Ja mislim da ne bi trebalo da razmatramo posebne oblike, posebne definicije komisije u drugim zemljama kao nešto što mi treba da ispoštujemo u celosti, i mislimo da to može da bude primenljivo za naše zemlje. Iako ja pripadam zdravstvu, sve ono što se odnosi na mentalno zdravlje, mentalne životne probleme jednostavno ne može da bude rešeno na isti način na koji se to dešava na primer u hirurškoj sali, ovde na Kosovu i u Africi. Dakle, svaka zemlja ima svoje specifičnosti, svoje karakteristike, svoje razlike. Možda sam ja znatiželjan, ja sam uzeo ovaj materijal i hteo sam da vidim šta je postignuto u ovom smeru, posebno u zemljama u našoj okolini. Znači, ja mislim da iskustvo Bosne i Hrvatske može biti koliko-toliko bliže iskustvo za nas nego što bi bilo iskustvo neke dalje države, bez obzira na to koliko je taj proces dobro prošao. Rad komisije čini mi se, ako sam dobro shvatio, da je još uvek u procesu definisanja koji će biti delokrug komisije. Znači, ja govorim o ovoj ideji da se ostane na regionalnom nivou. Međutim, ja ne znam, ali nekako mi je pao na pamet Sizif, figura iz Grčke mitologije. Sizif je osoba koja stalno gura jedan ogroman kamen uz brdo, što predstavlja jedan veoma težak posao i koji na prvi pogled izgleda besmisleno. Ali svi materijali koji se odnose na rad sličnih komisija u drugim zemljama, u drugim mestima, dokazuju da je jedan efekat ipak osvaren na kraju krajeva i pomogli su na jedan ili drugi način da ove rane iscele ili da se zatvore. Ja bih rekao i da se na određeni način pruži mogućnost nastavka života time što smo jedni pored drugih. Ja posebno govorim o onim oblastima gde imamo stanovništvo iz reda različitih etničkih zajednica. Bilo je interesantno ono što sam video kod komisije možda bi ovo bilo značajno za sastav komisije bez obzira da li regionalne ili domaće a to je da se ispoštuje nešto što je veoma značajno a što se odnosi na sastav članova komisije. Ja ne znam kakvo je iskustvo iz Bosne, ali ja bih voleo da u Bosni postoji jedan, iz Bosne postoji multietnički sastav komisije pošto jedino na taj način komisija može da radi na odgovarajući način. Ja sumnjam da bi ovo bilo moguće na Kosovu. Ono što je bilo interesantno, ja ne znam da li ste primetili jednu ženu koja se na početku obratila pripadnicima ovog stanovništva, koja je doživela ono što je doživela, i nakon toga je imala, imala je rukavice na rukama, ne znam da li ste je primetili. Ovo je bilo nešto zbog čega sam se naježio. Znači, možda neka nesvesna komunikacija je stvorila veoma snažnu distancu između nje i osoba sa kojima ona pokušava da saraduje. Sve ovo što je rečeno ranije, a to je poznavanje jezika i tako dalje, to nisu elementi koji bi trebalo da budu ignorisani. Dakle, veoma je bitno da u okviru komisija postoje ljudi koji pripadaju upravo oblastima i kulturama i mentalitetima zemalja u kojima rade, znači iz kojih ovi problemi potiču. Veoma je bitno da, po mom mišljenju, kod ovih članova komisije postoje ne samo profesionalni kvaliteti već i ja bih ih nazvao ljudskim kvalitetima, dakle ljudi koji su uspeli da se izbore sa predrasudama, ljudi koji su uspeli da budu iznad mržnje, da prevaziđu mržnju i da

pogledaju ili gledaju jedan deo života koji se na kraju krajeva ipak nastavlja. Pošto će ovo možda pružiti jednu mogućnost da komisija ostvari veoma snažan uticaj na savest svih društvenih slojeva, počevši od političkih slojeva i nastavlajući do onog sloja koji je na jedan ili drugi način bio deo odgovornosti onoga što mi zovemo dejstvo državnog aparata protiv druge zemlje. Takođe u drugim slojevima običnih ljudi koji nisu malobrojni, a koji uvek i nisu toliko informisani o ovim zločinima koji su počinjeni od strane počinioca iz reda njihovog državnog aparata. Pre određenog vremena ja sam razgovarao sa mojim kolegama iz Švedske, pre nekoliko godina zapravo, i verujte mi, njihova sumnja i rezerva prema onome što se desilo u Srebrenici me zaista zapanjila. Iako sam pokušao da shvatim razloge zašto oni opovrgavaju ono što se desilo, ja sam opet video da iza njihovog otpora leži jedna propaganda ili akumuliranje jedne ogromne i snažne propagande koja je godinama stvarana u Srbiji. Dakle, ja sam hteo da sve ovo postane poznato i da se iznese ovaj glas patnje i tragedije ljudi kao pojedinaca iz svih oblasti i na ovaj način, ova ljudska savest koja u svakom slučaju postoji treba da bude pokrenuta, iskorišćena i treba da se traži da se pomogne onim ljudima koji su direktno pogođeni ratom, otkrivajući sve to. Kad god sam pitao ljude sa kojima sam radio i sa kojima sam se mirio i koji su doživeli možda različite probleme u ratu na moje pitanje: "Šta bi bilo potrebno?", oni samo kažu: "Želim da nađem gde su kosti ove osobe i koja je istina i nista drugo." "Ja bih rekao da je veoma bitno da se ovo sagleda kao jedan humani rad, iako ima i političke efekte, ja bih rekao pozitivne. Na kraju krajeva, sve ovo je jedan humani i ljudski rad. Dakle rad koji kao takav će postepeno imati mogućnost da stvori određene pozitivne potrebe, promene u ovom smeru i dovešće do jednog stanja bespomoćnosti koja postoji kao takva u većini zemalja koje su doživele rat a koje pripadaju bivšoj Jugoslaviji. Ja bih hteo lično da se počne sa osnivanjem jednog ovakvog tela i da ovakvo telo zaista funkcioniše i da odgovara potrebama svih ovih oblasti i ljudi u njima. Hvala.

Besarta Vasija: Sada će reć imati Bekim.

Bekim Blakaj: Hvala Besarta. Zapravo, ako mi se dozvoljava, ja bih samo nekoliko pojašnjenja. Na žalost, većina od vas niste imali prethodnih informacija o celokupnoj ovoj inicijativi. Stoga osećam za obavezu da u kratkim crtama pojasnim. I gospodin Čorbo i Valdete su naveli kako je tekla inicijativa. Međutim, u predhodnim konsultacijama koje smo imali, mnogi su imali pitanja te da su nam potrebni sudovi a ne komisija, jer su komisije vanskudska tela i nemaju određenih mandata da nekog strpaju u zatvor. Zapravo, komisija ne predstavlja zamenu sudova. Mi duboko verujemo da bi komisija pomogla pravosuđu i tužilstvu suda gde god postoji, kako bi se lakše došlo i do svedoka i do svedočenja, pa i svedočenja o počinjenim zločinima. Drugo pitanje koje bih hteo istaći iz govora gospodina Arapija, on je spomenuo komisiju za Bosnu i tako redom. Ova inicijativa je preduzeta radi osnivanja jedne regionalne komisije. Dva prethodna govornika i gospodin Čorbo i Valdete su indirektno spomenuli razloge zašto. Međutim, ratovi u bivšoj Jugoslaviji, uključujući i Kosovo, imaju nešto zajedničko, mada se nisu zbivali u isto vreme. Međutim, akteri ratova su u većini slučajeva isti. Ja sam uzeo jedan primer danas, u slučaju Podujevo. Ta jedinica koja je počinila taj zločin u Podujevu, počinila je i u Srebrenici. Možda je neko imao priliku da vrši video snimanje egzekucije troje mladih, isti su počinioci, isti nalogodavci. Kada bismo formirali državne, da kažem nacionalne komisije, u tom slučaju se plašim da ne bismo imali jasnu sliku, ne bi sav mozaik bio povezan i možda, dakle smatram, da bi tek regionalan pristup mogao stvoriti taj mozaik i tu sliku šta se dogodilo u zemljama proizašlim iz bivše Jugoslavije, uključujući tu i Kosovo. Zahvalio bih se i gospodinu Arapi jer se dotakao pitanja članova komisije. Nešto što je veoma značajno i bitno, i u tome je upravo taj rad koji nas čeka kao

civilno društvo. Da bi išli korak po korak, želim naglasiti da komisija nije dakle formirana. Ovu komisiju koju želimo formirati, nije formirana. To je jedan živi proces koji je započeo i iz dana u dan nam se pridružuju organizacije i pojedinci iz civilnog društva jer veruju ovoj komisiji. Mandat komisije je još uvek u obliku nacrtu i nije okončan. Stoga i ove konsultacije služe tome i verujemo da ćemo dobiti ideje da u skorijoj budućnosti, negde iduće godine, mi, dakle civilno društvo, inicijatori celokupne koalicije, da sačini jedan nacrt i isti ponudi skupštinama svih država. Mi to hoćemo, da vi ovo formirate i da članovi komisije, oni koji će voditi rad komisije, oni koji će biti predloženi sa naše strane, dakle ljudi sa jednom čistom prošlošću, ljudi koji ne padaju pod političkim uticajima, ljudi od ugleda, ljudi kojima mi verujemo. Dakle, to bi ukratko bila ta faza u kojoj se nalazi celokupna ova inicijativa. Želim još i pitanje medija ovde napomenuti. Imamo cifre, imamo imena, međutim svi smo ljudska bića i ja sam možda jedno desetak puta pogledao ovaj film i uvek se zgražavam, ježim se kada to gledam. Verujem da je i kod vas takav isti osjećaj pobudilo. Mediji imaju značajnu ulogu u ovom procesu. Ukoliko se komisija formira i ako bi bilo javnih saslušanja, ideja je da se čuje svuda, a ne samo na Kosovu. Mi na Kosovu puno stvari znamo, ali ne izvan Kosova, ja sam lično imao priliku da se sretnem sa ljudima iz Srbije. Zapravo vi ste spomenuli medije. U prošlosti su, a neki čak i sad odigravaju veoma negativnu ulogu, iskrivljuju, sknavljaju istine, ali kad čuješ iz usta žrtve, niko ne može da bude indiferentan. Istina se mora i šire, a ne samo kod nas čuti i videti, ne samo dakle kod nas. Izvinjavam se sto sam oduzeo više vremena.

Besarta Vasija: Hvala Bekim. Izvolite.

Gazmir Raci: Hvala. Ja sam Gazmir Raci i predstavljam *Pro Peace Platform* i samo sam hteo da komentarišem jer je postavljeno pitanje oko sastava komisija, koji su ljudi koji mogu biti deo komisija. Budući da sam i juče prisustvovao savetovanju sa grupom žena, hteo bih pružiti određene informacije kako je to učinjeno na svetskom nivou. Postoje određeni oblici i načini kako se biraju ljudi u ove komisije. Recimo, prvi oblik je određivanje ili imenovanje od strane predsednika zemlje ili najvišeg organa jedne zemlje. Dakle predsednik, u ovom slučaju dekretom, odlučuje koji će biti članovi te komisije. Drugi oblik je kad jedna država otvara javni konkurs i svi ljudi imaju mogućnost da konkurišu i ravnopravni su da budu deo te komisije, ili treći oblik kada država formira jedan savet sa panelistima koji pozivaju ljude na intervju, i na kraju od jednog većeg mogu doći do jednog manjeg broja, najbolje mogućih ljudi koji bi mogli biti deo tih komisija. Hteo sam još jedan primer: predsednik Gvatemale je odlučio da predsednik komisije za istinu bude jedan poznati, nemački profesor prava. Ima i slučajeva kada države izlaze mimo tog regiona, uključuje ljude od renomea koji mogu doprineti procesu. Zatim bilo je dosta pitanja da li mogu članovi komisija da budu i ljudi koji su žrtve, koji su preživeli razne torture. Ima slučajeva da su bili uključeni u te komisije ljudi koji su doživeli tragedije. Mi smo videli u ovom filmu da je jedan član komisije lično preuzeo na sebe da traži izvinjenje o počinjenim zločinima u toj državi. Dakle, to su neki oblici koje su države u prošlosti upotrebile i bilo bi dobro da i mi razmišljamo kako ubuduće, jer imamo vremena i možemo izaći sa idejama i predlozima kako bi na kraju mogli odlučiti. Hvala Besarta.

Besarta Vasija: Hvala Gazmir. Ako neko ima nešto, Lulzim Arapi ili gospođa Lale.

Miradije Gashi Možda nema potrebe da se predstavljamo.

Besarta Vasija: Samo ime može, kad god govoriti jer se sve ovo snima. Mi ovo transkribujemo.

Miradije Gashi: Miradija Gashi iz nevladine organizacije Venera. Više ću iz radoznalosti postaviti neka pitanja koja nam inače zajednica postavlja. Meni je nešto nejasno u ovom pitanju. Interesuje me sastav komisije koji će biti, šta je do sada učinjeno, dakle prethodni radovi oko sastava te komisije, da li će biti izabrani od zajednice, iskustava profesije, koji će biti broj članova te komisije i ko će birati, od kojeg organa će biti ova komisija izabrana. Nešto konkretnije ako se može i po mogućnosti što kraće, jer nam diskusije oduzimaju mnogo vremena.

Besarta Vasija: Izvolite gospodine Pren.

Pren Marashi: Poću od reči gospodima Salema o projektu međunarodne zajednice „Evropa bez rata 1914 –2014, sto godina ratova“. Zna se ko je pokrenuo ratove, osim izuzimam 1941. godinu. U zadnjih sto godina, od Sarajevskog atentata do zadnjeg na Kosovu, ratove je pokrenula Srbija, ali izveću do toga da su kriterijumi faktičko znanje i razlog. Mora se znati razlog zašto je do toga došlo. I ubuduće, kada se bude formirala komisija, ne možemo samo do faktičkog stanja. Ovo stoji, toliko je broj nestalih, a ne znamo razlog ko je počinio i ne znamo koga optužiti kao glavnog aktera slučaja, i kao što se nije uspelo u Hagu da se osudi Srbija za genocid. Šetanje, slobodno kretanje ratnih kriminalaca i njihova zaštita od strane Srbije dovodi do sumnje da smo i dalje daleko. I dolazimo do drugog značajnog pitanja. Ne zanima me sastav komisije, neka dolazi, kao jedna narodna poslovice: “Neka me posjeti taj koji je pao sa kruške. On zna kako je. “ Naravno, taj koji je bio deo tog masakra je nešto jednostraniji, čini se nekome, ali je doživeo u svojoj koži i zna šta je sakriti zločin. I sada ću se dotaći pitanja pomirenja. Ne mogu ovi ljudi koji su ovde da traže pomirenje, jer žrtva ne traži pomirenje. Molim vas, vodite računa ubuduće da ova komisija ne traži pomirenje, i ne sme da pomigne pomirenje, jer se radi o žrtvi a žrtva ne traži pomirenje. Hvala. Mislim da sam sa ovom porukom zaokružio.

Lulzim Arapi: Samo nešto da se nadovežem, možda smo krivo shvaćeni. Ne znam koliko sam bio jasan. U slučaju kada se konflikt događa kad tad se mora konflikt završiti i završetak konflikta je pomirenje. Govorimo sa profesionalnog aspekta, zarad blagostanja žrtve, pomirenje je čak potrebnije za njega nego za počinioaca. Možda je malo ironično i paradoksalno, ali na određeni način, neću sada to duže elaborirati niti nameravam da govorim više oko toga, neposredno mene zanima u praksi da kod žrtve dolazi kraj agonije, bola svega, tog užasa kojeg on nosi u sebi i da se koliko-toliko njegova rana zatvara, mada će ostaviti večnog traga kod njega. Dok žrtva ima, gospodine Pren, mržnju sa profesionalnog aspekta, molimo vas zapamtite da žrtva neće biti u stanju da zatvara traumu jer trauma i dalje povezuje žrtvu sa agresorom i u tom sam kontekstu govorio u cilju jednog duševnog mira osoba koje su neposredno dotaknuta ratnim posledicama. U ovoj prezentaciji spominjanje reči pomirenje možda bi bilo ili traženje izvinjenja, a možda bi se odnosilo u odnosu na pojedinca u odnosu na ono sto se dogodilo. Inače, kada je reč o zločinima počinjenim u zemljama o kojima govorimo, onda izvinjenje mora doći od pojedinaca koji predstavljaju državnu strukturu, a ne od nekog člana koji predstavljaju neku organizaciju i slično, kao što je slučaj kod Aboridžina, kada se italijanski premijer izvinio za sve ono što je sistem ili australijanski sistem učinio decenijama prema njima. U tom smislu izvinjenje bi trebalo jasno doći od državnog aparata i tek onda se može govoriti o izvinjenju koje može ili ne mora biti ispoštovano od jednog naroda. Ne znam da li sam bio jasan.

Besarta Vasija: Izvolite gospodine Pren.

Pren Marashi: Oduzimamo pravo i drugima, ovo je javna debata i javna reč ima svoju težinu, da se razumemo. Rekao sam i pre razlikuje se, da se nadovežem sa ovim filmom, apsolutno se ne odnosi na realnost na Kosovu, jer je na Kosovu sasvim drugačija realnost. U svim ratovima na Kosovu se radi o istom agresoru, isti metod postupaka i nikada se njihove institucije nisu izvinjavale. Da kažu izvinjavam se i za predhodnu vladu, izvinite jer je ipak toga bilo. Nisam neuropsihijatar, imam drugu oblast, ne bavim se medicinom. Za diranje duševnog mira je ako se kriminalac kažnjava. Većina stanovništva na Kosovu je to doživela. To se ne može praštati i ja još manje imam pravo da tražim da se dolazi do pomirenja. Prvo treba da se saraduje sa komisijom, da se optužuju kriminalci, a pitanje je ko će biti član komisije. Apsolutno je nebitno, najbolje bi bilo da članovi koji su to doživeli, članovi komisije apsolutno neće moći ništa raditi ako nemaju institucionalnu državnu podršku, jer će se blokirati. Mogu da dobiju neku donaciju, ali kada dolazi do saradnje u lokalitetu bićemo blokirani. Značajno je da proces ide napred i da se ti kriminalci ne osećaju komotno u Beogradu, kao sto je bio Karadžić a i dalje je Mladić, a i niz drugih ima, nego da kažnjavamo te zločince za počinjene zločine. I verovatno i najteži psihički slučaj neće se lečiti jer ima svoje posledice. Zna se koje su ratne traume. Daj bože da sve teče u najboljem smislu.

Besarta Vasija: Valdete.

Valdete Idrizi: Nastojaću da budem kratka. Ukoliko ste me pažljivo slušale, ja sam rekla da je ovo proces. Ja lično, kao podržavalac ovog procesa, ne znam kako će od sada izgledati komisija. Zato i diskutujemo. Ja znam razloge koje sam spomenula zašto snažno podržavam ideju da bude takve komisije i ko bi bio član komisije. Mi moramo prvo utvrditi kriterijume, kao što je rekao Bekim i pitanja pomirenja. Namerno sam spomenula i ranije se dosta diskutovalo. Ne želeći da oduzimam vreme i argumente pro i kontra u odnosu na reč pomirenje i šta želimo mi od ove komisije. Jasno je i za njih i još jednom kažem ideja je da bude regionalna komisija za utvrđivanje ratnih zločina i drugih kršenja u bivšoj Jugoslaviji. A proces pomirenja je nešto drugo. Ja se slažem da proces pomirenja ima efekta, ali glavni cilj ove komisije je ono što smo do sada rekli. Dakle utvrđivanje činjenica. Dakle cilj ovog filma nije da se uzima kao model i vi ste u više navrata, gospodine Arapi, spomenuli. Samo da se shvati i sazna kako je jedna komisija funkcionisala, jer je rečeno da je prvi put u istoriji sveta da se nastoji formirati jedna komisija gde će učestvovati sve ove države i vlade. Znači svuda u okviru jedne države to se dogodilo. To je poseban izazov, kako je neko rekao u filmu: nisam verovao da će se to realizovati i da će izaći na površinu toliko argumenata. To se ipak postiglo i to me podstiče da podržavam ovaj proces. Tokom konsultacija bilo je ljudi koji nisu podržavali i izašli, pisali su protiv da je to inicijativa Beograda ili šta ti ja znam. Dakle ima ljudi kojima nije jasno kao i nekima od vas koji ste došli, nije vam jasno kao što ni meni nije bilo jasno, koje su ideje i šta se želi postići komisijom. Međutim, ima takvih ljudi i grupa ljudi koji zbog njihovog nerada upiru prstom prema drugima. Ja sam i ranije rekla, prvo treba prst uperiti prema samom sebi i objasniti koliko je moguće celokupnu ideju stvaranja ove komisije i pod dva, kao što rekoh i ranije, ajmo da zajednički stavimo u najbolje moguće koloseke. Hvala.

Besarta Vasija: Reč traži gospodim Salem Čorbo.

Salem Čorbo: Pa ja sam hteo samo malo da dovršim. Čini mi se da sam izostavio jedan dio kada sam prezentovao ovu ideju u Evropskoj uniji. Čini mi se da sam zaboravio reći da je to 2014. i da je tu ujedno i vreme kada bi sve zemlje ovog regiona bile primljene u Evropsku uniju. Time se

zatvara taj period stogodišnji, ta epoha stogodišnjih ratova. Čini mi se da sam izostavio taj dio da bi bilo jasnije zašto Evropa na taj način vrlo, vrlo simbolično želi da obeleži jedan ovaj period i da sa nama, kompletnim regionom, krene u taj novi period. Uključiću se samo kratko oko ovog izvinjenja oko mandata komisije. To je iskreno još u povelju. Mi artikuliramo naše interese, naše vizije, naše potrebe. Moć legitimnu, društvenu, može dati zakonodavstvo država. Moć koju mi tražimo da ima ta komisija, da ne bi bile opet kao nevladin sektor, mi se nešto dopisujemo. Ja, ja tražim informacije o ovim ljudima, ko su, šta su. Meni se odgovara to treba da bude jaki institut koji može, pogledajte sve ove komisije, dobiju mandat i istraže za sedamdeset hiljada ljudi. I došli su do broja osamdeset hiljada. Do pre njihovog rada ovo je bilo apsolutno poricano. Svo ostalo društvo nije znalo praktično šta se dešava. I tu pogledajte, to je jedna zajednica. Zamislite ovdje kod nas, u ovom regionu, ovaj jedan koloplet različitosti, ovaj jedan teški mozaik zbivanja. Još samo nešto oko pomirenja, izvinjenja, tog dijela. Potpuno razumem žrtve, pripadam toj porodici i tačno znam tu tragiku koju oni nose. To je bol, to je trauma. Nauka kaže da je ona neizlječiva, samo je u varijantama potisnuća ili lječenja. Lek je društveno nastao, ono bi trebalo po najpre društveno da se leči. Kada govorimo o izvinjenju, mislim bilo je toga i ranije, i svi smo videli da je to u stvari bilo novi cinizam ili površnost. Ja kao i vjerovatno i svi ću osjetiti kada uz to izvinjenje ide kompletna promjena društvene strukture vrednosti prema žrtvi. Kada u svakom segmentu društva budemo potpuno drugačije valorizovali i priznali, i osim to pravo, to pravo apsolutno javnost bude upoznato. Da sa tim reparacijama ne čekate po godinama da sve kompletan sistem društveni bude preokrenut. Kad vi osetite tu iskrenost društvene zajednice, posebno kada ide izvinjenje između naroda ili država. Površna izvinjavanja, doći jednom, reći nešto i otići, to, vjerujte mi, ja doživljam vrlo, vrlo cinično. Želio bih samo još jednu distinkciju. Ona slika prva, što sam vam govorio, to je slika o istini. Znače, kad svi govore da li je istina dovoljna. Ja sam namerno dao taj primer, tu istinu sedamnaest godina je cijeli svijet video, video je ko je žrtva, video je toj porodici što zna da cijeli svijet zna da je njena porodica tako ubijena i da je videla lice ubice. Ja dajem hipotetičko pitanje: zamislimo da postoji način da sve ovo dokumentovano stavimo. Šta te porodice imaju? Ja nisam psihijatar, ali ja mislim da to povećava traumu. Da svi znaju, a da se ništa ne poduzima. Imamo pravosudni sistem, imamo sve deklaracije o ljudskim pravima, imamo Evropsku uniju na pragu i mi prema njima. A sada ću vam reći za pravdu. Za pravdu vam moram reći, na žalost moj lični slučaj. Znači to je tragično ubistvo moga brata i snahe koje su izvršili pripadnici jedne organizacije, vojne, paravojne formacije Mauzerovi panteri u Bjeljini. I vrlo zanimljivo, ubice su procesuirane. I dobili su po dvadeset godina zatvora u Bjeljini 1995. godine. Doduše, nije suđeno za ratni zločin nego za koristoljublje, pošto kada su ih ubili uzeli su im novce. Ali dvadeset godina je dobio taj prvooptuženi za četiri povezana, odvojena slučaja, uzastopce je ubijeno četrnaest ljudi. On je dobio dvadeset godina. Sada ću vam ja reci zašto sam ja nezadovoljan zašto je dobio dvadeset godina. To je jedno dijete od sedamnaest i po godina, a drugi koji je to uradio imao je još manje godina, a njemu je služba određena, ne bih imenovao jer ne znam je li to državna bezbednost mu saopštila, da u njegovom selu, mjestu gde živi, da mu je kuća zapaljena, da su mu sestra i majka silovane i ubijene. I takođe taj kolega njegov. I pošto je to bilo nedostupno područje u tom momentu, on je tako indoktriniran u tom periodu izvršio ta četiri masovna ubistva četrnaest ljudi. Mislim da je to pravosuđe Bjeljine na taj način zataškalo stvar. Zloupotrebilo tu decu, to je sada kako se zove, punoljetnik, malodobni punoljetnik. Tako se sa sedamnaest i po godina izvrši četrnaest ubistava zato što te neko u tamo tvojoj jedinici neprestano govori. A oni su mislili da će im društvo biti zahvalno što su oni ubili, kako oni kažu, muslimane. Oni to uopšte nisu krili. Oni su mislili da će im društvo biti zahvalno, to društvo je u tom momentu to valorizovalo kao vrijednost, i oni su se jako zaprepastili kada su

odvedeni na sud. Postoje ti zapisnici, postoji jako puno o tome, i tek pred kraj suđenja oni su promenili priče i rekli su da to baš i nije tako kako se desilo. Govorimo, recimo formalno, da je pravda zadovoljena, ali suština nije. Nekako ja i vidim ovo pitanje da malo govorimo o suštinama oko karaktera rata. To je na sudovima, nama je potpuno jasno ko je gde bio, koja je vojska gde bila. Ovi ljudi vidite gde su bili. Ovi su ljudi bili iz druge države u mom gradu, i naravno da je to sve samim tim jasno. Ali da mi ne bi zaustavili posao tu na samom početku, hajmo ići ovim putem kao što i mi ovde radimo, ne pitamo ko je gde, ko je šta, nego otvoreno razgovaramo o tim problemima, otvorimo pitanje ove komisije i budite sigurni ako ona uz učešće međunarodne zajednice bude odlučna i radila na sličan način kao i na koji su radili i ove komisije, ti rezultati će biti mnogo dragoceniji nego da se mi razidemo prije, zato što neko neće da pristane da li je bio agresor, da li je bio okupator, da li je bio napadač, tu na startu ovu ideju u napred izgubimo. Za sad toliko. Hvala vam puno.

Lale Grabanica: Zaista mi je drago što se diskutuje o načinu funkcionisanja komisije. Po meni ja ovu komisiju više vidim kao jedno humano pitanje. Čini mi se da mi uzimamo sa skepticizmom ovakve komisije. Zapravo, dobro je da se ponekad sumnja i da se iznese sumnja, pošto nam se desilo da vidimo puno komisija bez rezultata. Ja bih htela da kažem jednu stvar, **kakva god komisija da bude osnovana, mi ne treba da se plašimo od istine i da svedočimo o istini. Dakle, mi treba da budemo svesni da ukoliko jedna komisija insistira na zloupotrebama ili na tome da nije dala odgovarajuće rezultate, opet smo mi ti koji smo svedočili o istini.** Ja u tome vidim rezultat, ja želim da verujem, i daj bože da ovoj komisiji pristupe ljudi. Ova komisija ne želi nešto da stvori, već želi nešto da kaze. Upravo to na mene utiče da verujem u istu, kada uzmemo u obzir ovu multinacionalnost. Mi smo osnovali mnogobrojne komisije ovde i nismo nista postigli, znači mi nekako imamo tu verovatnoću da nekako verujemo u ta multinacionalna, multikulturalna pitanja i nadam se da ćemo dobiti priliku da verujemo i ovoj komisiji. Ja mislim da je ovo dobra inicijativa, pošto smo mi narodi sa sličnim iskustvima. Ja ne verujem i nemam zašto da sumnjam u ovom smeru. Taj skepticizam oko oprostaja i izvinjenja i tako dalje. Znači problem je da mi sve to na početku stavimo na papir. Mislim da to treba prvo da uradimo, jer mi smo navikli samo da govorimo bez argumenata. Ono što je bitno je činjenica da ono što postoji među stanovništvom, ali iako postoji, isti sistem kada nam se pruži prilika ne treba da stvorimo taj utisak da sve treba da osporimo već treba da pružimo priliku da probamo da vidimo ko šta može da ponudi. Ovo je dobro. Ukoliko se ovo zloupotrebi, onda na to treba da odreagujemo. Hvala.

Besarta Vasija: Ko je drugi hteo? Izvolite.

Atdhe Berisha: Ja ne želim da dužim u vezi sa osnivanjem komisije i njenim mandatom. Dobro je da se osnuje ova komisija i kao što je rekla predhodna govornica, da se zabeleži sve na papir, ali ponekad, kada se pozivamo na to na međunarodnu zajednicu, ovde postoje neke poteškoće. Ovde stoji da do 2014. godine Evropa želi da bude sto godina bez rata. Mi imamo problematiku Albanije koja još uvek nije rešena ili Grčke, znači mi znamo da je Albanija u ratu sa Grčkom kada govorimo o pitanjima dokumentacije. Mislim da ovo treba da ostavimo politici i njihovim poslovima. **Mi ne treba da se bavimo politikom, mi treba da pronađemo ko su ti počiniozi zločina. Sto se tiče izvinjenja, ima vremena. Francuzi i Nemci su čekali trideset godina, možda ćemo se i mi eventualno pomiriti nakon određenog vremenskog perioda.** Kada govorimo o filmu, ja sam završio geografiju. U Peru ne živi jedna etnička zajednica. Tamo žive više etničkih zajednica.

Znači nije samo jezik taj na osnovu koga se vrši razlika. Znači ovde nije izvršen zločin u okviru jednog naroda, već između različitih etničkih zajednica. Hvala.

Besarta Vasija: Da li ima drugih komentara, sugestija, pitanja? Molim vas, osećajte se slobodno i ukoliko ima neku ideju kako treba da izgleda mandat ove komisije i ako imate neku ideju koji bi trebali da budu naredni koraci, izvolite.

Pren Marashaj: Od završetka rata do danas, pored odbora za zaštitu ljudskih prava i slobode različitih nevladinih organizacija, vršeno je prikupljanje činjenica i imena zločinaca i tako dalje. Da li verujete u činjenicu da je jedina institucija koja postoji u skupštini opštine Peć, znači on nema podatke koje ima odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, on nema podatke koje ima organizacija ratnih veterana niti Fonda. Svi smo mi prikupljali svaki za sebe ove podatke i nismo pronašli gde da predamo ove podatke. Znači to je jedna velika poteškoća i nedostatak. Trebalo je da centralizujemo ovaj proces i da znači damo postoji kancelarija za nestala lica. Da li postoji kancelarija pri skupštini opštine? Hajde da damo njima i da oni to upute odgovarajućim kanalima. Sada kada to opet nije uspelo, opet je krivo civilno društvo. Tu postoji problem sa pristupom. Ako ja nisam njemu dao dokumentaciju, on je neće meni dati. Skupština opštine, komisija skupštine opštine veoma često ne zna tačno koliko je nestalih lica ovde. Zato što je svako od njih prikupljao podatke za sebe a nije centralizovano podelio podatke između sebe. I ovo je jedan nedostatak. Ja ne verujem da će komisija moći da dođe da prikupi sve ovo, ali mislim da ste već dobro počeli. Odbor za ljudska prava i slobode, ja nisam video danas predstavnika ovog odbora, ali u redu. Hvala.

Besarta Vasija: Za vašu informaciju, Odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda je bio pozvan, ali oni nisu prihvatili da dođu. Sada dajemo reč gospođi Sanie.

Sanie Mavraj: Sanije Mavraj, Jedinica za ljudska prava opštine Istok. Zapravo ja sam zadovoljna inicijativom koja je preduzeta od strane ovih ljudi, želim da vas pozdravim. Pozdravljam i učesnike. Zaista sam počastvovana što sam pozvana na ovaj skup. Na određen način mi smo se približili civilnom društvu. Znači civilno društvo i ova jedinica pri skupštini opštine Istok i ova jedinica za ljudska prava su osnovane po svim opštinama i svim ministarstvima. Vi ste verovatno upoznati. Takođe imamo jedinicu za ljudska prava pri kabinetu premijera. Ova jedinica za svoj zadatak ima da ostvari vezu između vlasti i civilnog društva. Jedinica za ljudska prava sprovodi istraživanje svih oblika nasilja koji se vrše od strane državnih aparata. Kada govorimo o misiji u sferi ljudskih prava, vi ste verovatno upoznati. Ja ne želim da preteram u ovome, ali dobra inicijativa ili dobra provokacija baš je potekla od gospodina Prena, pošto sve jedinice formalne i neformalne su sprovele istraživanje nasilja koje je izvršena od strane Srbije, oni imaju relevantne podatke. Jedinica za ljudska prava, neke imaju a neke nemaju, ja mogu da govorim u ime jedinice za ljudska prava u Istoku. Mi sprovodimo jedno istraživanje, ali treba da budemo pažljivi kada govorimo o načinu pristupanja ovom problemu, jer ukoliko se uzmu ovi podaci koje neko ima i da su spremni, mora da se podigne svest ljudi. Znači ovo su podaci koji su dobijeni u periodu kada država nije bila ažurna ili kada nije pridala prioritet ovim problemima, već se bavila nekim drugim prioritetnijim. Ali imajući u vidu činjenicu da ove jedinice sada postoje, mislim da bi bilo u redu da zajedno sa komisijom koja će biti osnovana, mi uspostavimo nekavu simbiozu ili saradnju kako bismo imali jedan snažan organ i kako bismo imali jednu snažnu adresu gde možemo da predstavimo probleme nasilja bilo kog vida. I posebno treba da damo prednost ovom obliku nasilja o kome mi danas govorimo. Dakle, ovo je naša veoma velika zabrinutost. Znači mi smo svi oni

koji su pretrpeli ovo nasilje, a koji nikada nisu imali konkretnu adresu, barem za dobijanje moralnog obeštećenja. Sve ono što sam htela da kažem jeste da sve one grupe koje poseduju ove podatke bilo bi dobro da ih sakupe i podnesu. Ovo će biti veoma humano sa njihove strane i nakon toga možemo da tražimo odgovornost od organa koji su oni ovlastili u tom smeru. Hvala.

Besarta Vasija: Ideja je da ukoliko se osnuje ova komisija da ona saraduje sa svim nevladinim organizacijama, sa svim udruženjima koji imaju informacije, podatke i da sakupimo sve ove podatke. Znači, ovo je jedan naš cilj a to je da prikupimo sve informacije i da nakon ovoga mi uputimo iste i obradimo iste. Da li neko ima pitanja, komentar?

Miradije Gashi: Ja sam dobila samo jedan odgovor na postavljeno pitanje, ne i na drugo.

Besarta Vasija: Mi još uvek ne možemo da znamo kakav će biti sastav komisije, ko će biti članovi komisije. Ovo će biti sledeći korak. Mi smo u ovom trenutku u procesu konsultacija i mi razmišljamo o tome zašto nam je potrebna ova regionalna komisija. Mi dobijamo različite ideje kakve su potrebe nas kao društva. Ja mislim da o tome ko će biti članovi komisije, koji će biti broj i tako dalje, ovo je ideja koju bi mi mogli da uzmemo od vas i mi ćemo utvrditi oblik ili izgled ove komisije. Dajemo reč gospođi Sabriji Zečaj. Izvolite.

Sabrije Zečaj: Ja zaista pozdravljam gospodina Prena koji diskutuje sa ovoliko elana kao i gospodina Arapija i sve druge, ali imajući u vidu moje iskustvo koje potiče od 1973. godine kao lica sa invaliditetom, ja bih dala predlog da ove osobe koje budu uključene u komisiju i da mreža nevladinih organizacija i mi uzmemo u obzir njihovu delatnost, njihov doprinos, godine rada. Svi mi se predstavljamo kao organizacije, ali ta organizacija teba da bude snažna, treba da ima svoju konkretnu delatnost, treba da ima dokaze da je dala doprinos u korist svih. Ja mislim da u ovoj komisiji treba uključiti ljude koji će dati svoj maksimalan doprinos, svedočenjima, i ukoliko je potrebno čak i nekim drugim doprinosima u neprekidnom radu i neumornom radu na istraživanjima određenih slučajeva. Ukoliko određene osobe imaju dokaz ili statističke podatke, treba da ih učine dostupnim, i sve ovo može da utiče da ova komisija radi na efikasniji način i ima povoljnije rezultate. Ja znam da u našoj opštini u Peći i u našem regionu postoje podaci, postoje dokazi koji poseduju mnogi ljudi, npr. kao što je gospodin Pren. Mnogi ljudi imaju podatke, imaju baze podataka, i ja mislim da su to ljudi koji mogu da doprinesu ovoj oblasti, a ne da uključujemo ljude koji imaju samo na umu ličnu korist i ništa drugo.

Besarta Vasija: Bekim se javlja za reč.

Bekim Blakaj: Hvala gospođo Sabrija. Možda nismo imali dovoljno vremena da objasnimo kako funkcioniše jedna komisija, barem kako je to bio slučaj u prošlosti. Komisija u zavisnosti od različitih zemalja je imala različiti broj članova. Komisija mora da ima svoje grupe stručnjaka iz svih oblasti, znači iz redova psihologa, pravnika, iz svih grupa. I oni rukovode radom komisije. Ali svugde i u svakoj komisiji koja je postojala do sada, komisija je nakon toga angažovala drugo osoblje. Imali smo komisije koje su imale i do šestotina članova osoblja, zatim one koji su sprovodili istraživanja, one koji su pružali pomoć žrtvama tokom davanja iskaza. Znači oni su obično dolazili iz sektora nevladinih organizacija, iz redova organizacija za ljudska prava koje su dobijale njihove iskaze na terenu, zatim porodice žrtava su te koje su pružale podršku žrtvama tokom svedočenja i tako dalje. Dakle struktura komisije može biti veoma složena, čak su postojale

različite komisije koje su deljene u različita odeljenja. Postojala su odeljenja koja su se bavila samo ubacivanjem podataka u bazu podataka koju ste pomenuli, što je veoma značajno. Dakle imali smo stručnjake za statistiku i tako dalje. Dakle postoji prostor za mnogo veći broj ljudi koji će raditi u ovoj komisiji. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala Bekim. Ja bih pozvala sve da postavite pitanje, šta god vam nije jasno. Ovo je prostor koji pružamo vama da pitate više za inicijativu ili da iznesete vaša misljenja. Ja bih volela da se drugi uključe u ovu debatu, ne samo isti ljudi.

Valdete Idrizi: Kada govorimo o pitanjima ja mislim da će uvek postojati pitanja na koja nam se odgovori neće dopadati, kao na primer, Ne znam. Ne zna niko kako će sve ovo izgledati, ali mislim da ne treba da očekujemo nešto što ne znamo. Znači, nemojmo očekivati nešto odavde. I zato je dobar ovaj sveobuhvatan pristup. Meni se dopalo to što ste pomenuli prikupljanje podataka. Ovo je pomenuto i u nekoliko navrata ranije da su Fond, Odbor za ljudska prava i različita udruženja, znači sva tri udruženja Palih boraca, veterana i ratnih invalida, izgradili svoje baze podataka. Svaka ima svoje baze podataka, ali u svakom slučaju treba ih zajedno iskoristiti. Bekim je pomenuo kratko vreme. Mi nismo hteli da vam držimo predavanje kako će se sve, šta desiti, ali nadam se da ćete pročitati materijale koje smo vam pružili gde je razrešeno mnogo pitanja. Možda postoje neka pitanja na koja mi još uvek nemamo odgovore. Mi ćemo samo da definišemo tok procesa, uključujući i različite stručnjake. Gospodin koga ste videli u filmu je Edvardo Gonzales. Ja sam imala priliku da učestvujem na dve obuke koje je on organizovao i koje je on održao i da mu postavim direktno pitanje. On je bio sam, sam je imao ovo iskustvo, ali je takođe bio dobar poznavalac svih komisija. U našem slučaju, kada sam ga pitala kako bi po njemu izgledala ova komisija, on mi je rekao: “Ne znam kako bi izgledala.” Zbog toga treba da sakupite sve snage, dakle i kada imate te istraživače na terenu, sve ove snage, sve ove organizacije koje su se pokazale kao organizacije koje su radile dugo vremena. Samo na taj način sakupljanjem ili time što ćete smognuti snage zajednički za ovaj proces, vi ćete uciniti jedan korak dalje. Hvala.

Lale Grabanica: Da potvrdim ono što ste rekli, ja bih rekla da ne postoji Odbor za ljudska prava, dodaje činjenice i argumente verovatno ne bi ovde došli. Ne radi se o tome da ne znamo težinu, međutim radi se o tome koliko imamo dobre volje da radimo. Dakle nismo, a da nemamo iskustva u tom smislu. Stoga mi je žao što raspravljamo o ovim pitanjima. Ne radi se samo o nevoljama, najmanje informacija imaju nevladine organizacije, jer nemamo kulturu i drago mi je što će se izgraditi jedna kultura prikupljanja ili nagomilanja informacija i njihovog arhiviranja. Sa svakim čovekom ako se sretnoš, ipak ćeš nešto dobiti od njega. Meni se sviđa inicijativa da ćemo se naučiti da znamo nešto arhivirati, da ostavljamo jedan testament, jednu istoriju koja se ne dokazuje. Ona nestaje. U celom našem životu smo imali ove probleme, jer smo se ustručavali, znali smo stvari ali nismo ih obelodanili. Kada umire čovek, nemamo šta dokazati. Možemo reći, ali šta će recimo moj otac ako njega nema? Dakle želim naglasiti da izgrađujemo određenu kulturu arhiviranja, čuvanja podataka i tako dalje. Izvinjavam se. U tome je problem. Dakle, kao da se plašimo da iznosimo istinu. Ja sam spomenula, žao mi je što vam oduzimam vremena, ja sam spomenula i pitanje pokretanja optužbi, ali kada su oni koji su pametniji od nas. Mi smo dosta pametniji, ali za sebe ne radimo dovoljno. Kada su oni počeli da pokreću optužnice za svaku opštinu, za ništa, ako im je jedna krava uginula, a mi nismo pokrenuli optužbe. Ja znam i upoznata sam sa tim da smo se borili da podstičemo ljude da podnesu tužbe na zahtev, odnosno na počinjene zločine. Kada su Srbi počeli to raditi, onda se povećao broj tih optužnica. Hvala.

Besarta Vasija: Gospodin se ranije prijavio, a zatim čete vi. Samo se predstavite.

Veton Berisha: Hvala na datoj reči. Ja sam Veton Beriša. Dolazim iz programa za civilno pravo na Kosovo. Čestitam na ovu inicijativu. Primetio sam da je ova inicijativa upravo inicijativa civilnog društva i želim znati koja je saradnja u ovoj fazi sa vladinim organima, jer smatram da je saradnja neophodna. Hvala.

Bekim Blakaj: Hvala na pitanju. Zapravo kada je počela ova ideja, kada je krenula kako bi jednostavnije rekli, trebalo je najpre da se konsultujemo sa civilnim društvom i da pripremimo nacrt komisija i nakon toga da pristupimo institucijama. Želim dakle da kažem da još uvek zvanično se nismo približili, odnosno i Vali je spomenula tokom konsultacija da u svakoj zemlji prilikom otvaranja foruma učestvovali su nosioci institucija u Bosni predsednik, u Hrvatskoj takođe predsednik Mesić, Srbiji predsednik skupštine, na Kosovu je bio predsednik republike Kosovo i zamenik premijera i tako redom. Na zadnjem forumu u Crnoj Gori bio je predsednik skupštine, dakle skoro svi. Samo da pojašnjavam, na prva dva foruma nije bila tako razvijena strategija o jednoj komisiji i tada je i naslov foruma glasio „Tranziciona pravda“. Međutim, zajednički sa svim organizacijama koje su već deo koalicije konsultovali smo se i došli smo do jednog koraka, koraka napred. Želim da kažem da su u principu podržavali, što ne znači da će prihvatiti i kako ćemo mi to predati tu ideju oko mandata komisije. Međutim, nakon konsultacija u toku ove godine, dolazimo do te faze kada treba da se njima ponudi određeni predlog. Misli se na vladine strukture.

Valdete Idrizi: Možda jedna dopuna i gospodin Prenk Xhetaj koji je član, odnosno u okviru vladine komisije o nestalim licima, i on je učestvovao na mnogim ovim konsultacijama kako na Kosovu, a i u regionu i u Beogradu. Dakle, na određeni način to predstavlja određeni vid podrške. Zvanično svakako da je podržavao jer je to i vlada podržavala, međutim hteli bi da budu na ovim konsultacijama. To je činjenica koja zbrinja, ali uz ove sve prioritete i nedaće koje ima vlada nemaju vremena da prate sve procese, ali ne možemo reći da su savim zapostavili, jer su ipak bili prisutni ne samo na Kosovu nego su i uz delegacije Kosova učestvovali delegacije drugih zemalja. Spominjao sam gospodin Xhetaja i drugi savetnici premijera kao što je slučaj sa Bečićem. Hvala.

Besarta Vasija: Gospodin Atdhe Berisha iz Kalaja.

Atdhe Berisha: Prelazi se iz jednog dela na drugi i spominje se vlada da ima posla. Prioritet je dala putevima, ali ipak nije od interesa da se zna, ali problem je o prikupljanju podataka. Problem je saradnja građana sa vlastima i razlog nedostatka saradnje je jednostavan. Nama Albancima od 1919. do sada nismo imali domaću, lokalnu vlast. Vlast je uvek bilo nasilna. Pružanje podataka se smatralo špijuniranjem, ranije u smislu da ovaj narod nije edukovan. Policajac se ne smatra zvaničnikom, nego ima [kod ljudi] dakle problema u psihološkom smislu, jer treba ići, dati jedno svedočenje i to je prvi problem. Pre svega moramo se opustiti, dati više podataka i kao rezultat toga na kraju imaćemo veći broj podataka i moguće je da će bolje i ova komisija funkcionise. Glavno je da ova komisija bude formirana, da se prikupljaju činjenice, a ko i kako, neće biti problema. Daj bože da ova komisija bude formirana i da ne funkcionise na inicijativi bilo predsednika, premijera ili parlamenta. Jer kako nas je puno partija u trenutku kada kaže jedan premijer, predsednik ili predsednik, propisuje se isto toj stranci i više se ništa ne radi. To je taj problem na koji ćemo mi, verujem, naići. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala i vama. Neko drugi? Da. Gospodin je tamo podigao ruku.

Zeqir Mehmetaj: Ja nisam čuo o ulozi medija u ovom pravcu. Ako je neko govorio, onda sam se kasno uključio. Izvinjavam se, ali smatram da je neizbežno, ako ne zbog ničega drugog, ono zbog senzibilizacije javnosti da se saraduje i da saraduju ljudi koji se bave ovim poslom.

Bekim Blakaj: Pričali smo o tome.

Zeqir Mehmetaj: Izvinjavam se što nisam bio u toku.

Besarta Vasija: Izvolite gospođu Miradije.

Miradije Gashi: Žao mi je jer sam se često prijavljivala za reč, a bilo bi dobro da svaki od učesnika ima minut ili dva da čujemo njihova viđenja. Ali interesuje me ipak jer ste prikupljali podatke, činjenice. Nevladine organizacije će biti spremne da nude i druge činjenice da bi dokazali određenu sumnju ko će prikupljati i ko će prezentirati. Ako ne vlada, ko će biti ta poverljiva osoba kojoj ćemo dati te činjenice. Možda jedno pojašnjenje.

Besarta Vasija: Ove komisije će biti organizovane od strane vlada, skupštine ili predsednika. Ali komisije su sasvim nezavisne ili moraju biti nezavisne od njihovih osnivača. Dakle neće se ti podatci dati vladi, nego komisiji. Ako neko drugi ima neko pitanje? Izvolite.

Nora Dobruna: Ja sam imala nekoliko pitanja. Htela bih znati, kome ova komisija podnosi podatke, koliko vremena se razmišlja da će funkcionisati ta komisija? Koliko je konsultacija bilo na Kosovu? Još koliko će se održati ili kada se misli da će biti ova komisija osnovana? Ako je moguće dobiti odgovor, naravno.

Bekim Blakaj: Da, Hvala na pitanju. Čini mi se, da li je Gazmir ili je neko drugi spomenuo, koliko će dugo raditi komisija. Bilo je komisija u istoriji postojanja prema iskustvima drugih, govorim. Bilo je komisija koje su imale različite mandate. Najkraći je, čini mi se, od osam meseci, na žalost. Bilo je i komisija koje nikada nisu ni završile rad u njihovom mandatu, jer su produžile taj rad. Prema iskustvu drugih, mi smo došli do jednog zaključka da bi komisija praktično trebalo da ima mandat od dve do tri i po godine, ne duže, jer u tom slučaju interesovanje javnosti o toj komisiji bi opalo, ali i to zavisi šta će zapravo raditi, čime će se baviti ta komisija. Ako budemo uneli sva kršenja, komisija neće moći završiti mandat, ako se budemo fokusirali na nestala i ubijana lica. U konsultaciji sa mrežom žena juče, bilo je predloga da se ugrade i teška kršenja, kao što je silovanje. Ja se praktički slažem sa time i možda bi bila jedna od preporuka. Zatim deportacija, ako se širi taj krug kompetencija, odnosno mandata, ne bi komisija u utvrđenom vremenu to završila. Šta je značajno? To je da će komisija izaći sa preporukama. Drugo pitanje je bilo kome se referiše? Komisija uvek donosi jedan izveštaj o nalazima gde će biti i preporuke komisije i taj se izveštaj predaje državi koja je istu osnovala u obliku knjige. Reći će: "Izvolite. To su naši nalazi, to su nase preporuke." Preporuke se odnose na reparaciju, na određena utvrđivanja i tako redom, ali neke su komisije imale jednu posebnu preporuku. Ukoliko se nisu mogle baviti određenim pitanjem ili određenim kršenjem, recimo kršenjem prava deteta koja su regrutovana da učestvuju u ratu. To je teško kršenje ljudskih prava. U tom slučaju, komisija je dala preporuku da se formira jedno drugo telo, odnosno komisija koja bi se bavila samo tim pitanjem. Tako da uvek

postoji mogućnost da se više oblasti kroz preporuke pokrivaju. Ne znam da li sam uspeo da odgovorim na sva vaša pitanja.

Besarta Vasija: Hvala Bekim. Ako još neko drugi ima neko pitanje izvolite.

Veton Berisha: Da li smatrate da je formiranje komisije počelo veoma kasno, jer većina suđenja za ratne zločine na Kosovu su okončana, dobili su presudu. Koliko će imati efekta ova komisija ako dolazimo do novih činjenica da se ponovo sudi već osuđenim, odnosno na već završena suđenja? Kakav će efekat na to imati?

Bekim Blakaj: Ranije sam, odnosno prepodne sam spomenuo da mi u našoj organizaciji imamo i jedan drugi projekat, monitorisanje suđenja za ratne zločine i o etnički i politički motivisanim zločinima. Prema našim podacima, samo dva suđenja su dobila konačnu presudu. Ne više. Ima drugih kod kojih je prva optužnica glasila za ratne zločine, ali tužilaštvo je to promenilo. I optuženi su optuženi za teška kršenja ljudskih prava i tako redom. I takvih suđenja ima više. Međutim, mi smatramo da nisu, niti su do kraja ni blizu kraja, niti je inicirano predmeta za ratne zločine na Kosovu. Dobro je što ste spomenuli da li je kasno. Mi smo imali slučajeva da su neki od učesnika rekli da nije možda rano za komisiju. Ja mislim da nije kasno, ali svakako nije ni rano. Znači, pravo je vreme da se bavimo našom prošlošću.

Besarta Vasija: Hvala Bekim. Izvolite gospođo Ilirjana.

Ilirjana Hoti: Ja čestitam na ovoj inicijativi, jer bolje je kasnije nego nikada. I zaista možda nisam bila dobro upoznata sa ciljevima ove komisije, ali bi bilo dobro da bude dokumentovanje a ne samo utvrđivanje. Mi znamo organizacije u Đakovici i ovi iz Haga su dobili dokaze o žrtvama. Mi ni dan danas ne znamo gde je to. Negde je sve to nestalo. Ovi iz Haga, znači dokazi koji su dati Haškom tribunalu su nestali. Žao mi je kada jedna žena u godinama u Vlirim mi je juče rekla, tragedija je da je jedan narod doživeo sve to a da nema barem svaka osoba jedan dnevnik o doživljajima od početka pa do danas. Toliko bih htela. Hvala.

Besarta Vasija: Još neko drugi? Predstavite se, molim vas.

Vllazim Krasniqi: Mene interesuje, budući da je u Južnoj Africi formirana komisija za amnestiju i pomirenje. Hteo bih znati da li će i verske zajednice biti uključene?

Bekim Blakaj: Pitanje je bilo da li će biti i verske zajednice uključene u komisiji? Vi ste spomenuli i Južnu Afriku. Da, u Južnoj Africi su bile verske zajednice uključene i mi na našim konsultacijama smo imali predstavnike. Nisu se odazvali predstavnici Srpske pravoslavne crkve, ali svakako smo imali predstavnike ostalih. Bili su veoma konstruktivni. Mi ćemo nastojati da i njih u ovom procesu konsultujemo. Hvala. I jos nešto značajno što nismo danas spomenuli. Neke komisije su imale različite mandate. Želim ovde izneti jos određene argumente. U zavisnosti od toga ko je osnivao komisiju, mi smo se ovde složili da komisija praktično treba biti formirana od strane skupština parlamenata, jer bi u tom slučaju imala veću snagu, jer su u parlamentu zastupljene razne političke stranke iz različitih etničkih zajednica. U tom slučaju je komisiji dat veći mandat. Neke su komisije imale mandat da pretresaju, ukoliko razne institucije ili vojska ne pristaju da daju dokumentaciju ili arhive. Oni su imali pravo da pozovu predstavnike tih institucija na javno saslušanje. Spomenuli ste pitanje amnestije. Mi još uvek nemamo jedan stav da li može

komisija da ponudi amnestiju počinocima dela ili ne. Ja lično nemam još uvek stav jer sa jedne strane skoro je nezamislivo iz perspektive žrtava a i organizacije za ljudska prava da se amnistiraju oni koji su učinili užasna dela. Ali ja se sećam, na žalost nismo imali vremena da prikažemo jedan drugi film, a odnosi se na Južnu Afriku, i ta komisija je ponudila odnosno dala amnestiju saradnicima autoriteta koji su počinili zločine, kako bi dobili istinu, dakle ponudili su im amnestiju i za to je apliciralo sedam hiljada počinioaca dela. Na kraju, dve hiljade njih su dobili amnestiju. Međutim, od tih dve hiljade su izvukli veoma vredne podatke. Jedna žena koja nije znala gde joj je muž i zbog amnestije se pojavio taj koji je ubio tog čovjeka. On je rekao gde su posmrtni ostaci, ko je dao nalog, zašto je to počinio. Došlo se do novih podataka, upravo zbog toga što je ponuđena i data amnestija počinocima dela. Zato još uvek nemamo jedan stav da u predlogu u ovoj komisiji regionalnoj, da li će biti ugrađena amnestija ili ne.

Besarta Vasija: Hvala Valdete Idrizi.

Valdete Idrizi: Ne znam da li smo pri kraju? Onda bih htela samo da se zahvalim svima na ovom zaista konstruktivnom i otvorenom razgovoru i ohrabrila bih vas da uzmete ove materijale i ne samo da ih uzimate nego i da tražite i neke druge materijale. Svakako da se čitaju i o bilo kakvoj informaciji kako sam i ja to uradila. Da ne kažem, ja sam postala žuga da kažem njoj za Besartu i Fondu, jer sam tražila materijale i želim znati o Maroku i Peru i Gvatemali. Ova deklaracija, mislim da je svi imate, možda je neko i potpisao ovde. Imate sve e-mail adrese naše i jedna druga sugestija, bilo pismena, ili još jednom da nam bude jasno da se radi o procesu. Nešto što vi znate a ja ne znam ili obrnuto, ali taj pristup sveobuhvatan je više nego neophodan. Još jednom hvala. Ja sam se osećala veoma dobro i nadam se da ćemo se i u drugim prilikama videti.

Besarta Vasija: Sad dajemo reč organizatoru Vetonu.

Veton Mujaj: Realno se nema šta na kraju reći, jer je mnogo šta rečeno. Nećemo od tačke do tačke naglašavati, ali glavni cilj ovog susreta je bio da zajednički prodiskutujemo da li se vidi da ima, a vidi se da iam nade kretanja u ovom procesu. Da li postoji dobra volja da damo nas doprinos u meri u kojoj možemo dati, jer svako ima svoje mogućnosti, neko manje neko više, ali postoji li ta mogućnost da postepeno budemo u grupi i da zajednički delujemo. Spomenuto je niz detalja: od grobnica, ubistava, odgovornosti što se odnosi na isti prostor, zatim sakrivanje podataka, mogućnost da te podatke udružimo i da funkcionišu kao takvi. Zatim javna saslušanja na nacionalnom nivou, zatim peticija kao mogući oblik zajedničkog reagovanja u odnosu na sve pralamente odgovornosti. Bilo je dosta reči o tome. Realno, mi ne možemo od početka odlučiti. Rekli smo da nismo oni koji odlučujemo u ovom procesu, ali dobro je da se raspravlja. Ali korak po korak, od danas pa na dalje ovaj region Peći i nevladine organizacije koje deluju u ovom pravcu da se uključe u proces radi pružanja pomoći ovoj saradnji. Ja nemam šta više dodati. Ovo nisu preporuke, nego je tek jedno mišljenje koje iznosim shodno razgovoru, ali sve govori, odnosno diskusije su snimljene. Ovaj materijal ćemo vam preneti. Imamo vase e-mail adrese i nastojaćemo da o svemu budemo u vezi i kontaktu. Realno je nešto problem, jer je problem podsticati nekoga da bude deo procesa. Zato bi hteli da imamo vašu dobru volju, da kontaktiramo, da imamo susrete, i verujem da od danas će i ostale organizacije sarađivati sa ovim načinom komuniciranja. Mi znamo da smo i izneto je nesto značajno. Bekima je rekao da će u septembru biti predstavljeni određeni vid podataka, što je za mene značajno, i da imamo i konsultacije sa članovima žrtava, koliko je moguće pre. Ne znači da se to time završava. Ohrabrio bih sve vas i podsticao da svako

ko ima volju da se uključi i da saradujemo. Ja bih se zahvalio prvo panelistima, nekima koji su i satima putovali do ovde, zatim tehnicima. Ja sam nešto i brzo govorio i zamorio i prevodioce, zahvaljujem se i osoblju koje je vodilo računa o svakom detalju. Ne mogu a da kažem nešto više od ostalih. Puno hvala svim učesnicima. Očigledno je angažovanje svih, naravno i od strane opštinske organizacije i međunarodnih organizacija koje deluju u regionu Peći. Sada pozivam vas, neki od nas možda nisu ni doručkovali, imamo koktel uz hranu. Pozvani ste. Dobro došli do narednih susreta.

Besarta Vasija: Hvala, ja sam htela još samo jednu kratku informaciju, ukoliko je neko od vas potpisao deklaraciju o pristupu onda bi to mogli predati meni i Vetonu. Hvala puno.